

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

POSTUL, RUGĂCIUNEA ȘI MILOSTENIA -
CĂI SPRE DESĂVÂRȘIRE
ÎN LUMINA PREDICII DE PE MUNTE

- REZUMAT -

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:
PROF. UNIV. DR. Î.P.S. TEODOSIE PETRESCU

STUDENT - DOCTORAND:
PR. NICOLAE PURCĂREA

CONSTANȚA
2015

CUPRINS

INTRODUCERE. *Importanța și necesitatea abordării temei*

Capitolul 1: PREDICA DE PE MUNTE - LEGEA MORALĂ A ÎMPĂRĂȚIEI LUI HRISTOS

- 1.1. Evanghelia după Matei - Caracteristici generale**
- 1.2. Planul Evangheliei după Matei.**
- 1.3 Atitudinea Mântuitorului față de Legea veche**
- 1.4 Superioritatea învățăturilor din Predica de pe Munte**
- 1.5 Predica de pe Munte - locul și timpul rostirii**

Capitolul 2 - RUGĂCIUNEA - CALE SPRE DESAVÂRȘIRE ÎN LUMINA PREDICII DE PE MUNTE

- 2.1 Mântuitorul Iisus Hristos - Rugăciunea**
- 2.2 Textul Rugăciunii Domnești**
- 2.3 Interpretările Rugăciunii Domnești**
- 2.4 Scurtă exegeză pe text**
- 2.5 Rugăciunea în tradiția biblică și patristică**
- 2.6 Rugăciunea «*Tatăl nostru*» în comentariile Sfinților Părinți și în cultul creștin**
- 2.7 Definiții ale rugăciunii**
- 2.8 Esența rugăciunii. Calitatea și necesitatea rugăciunii**
- 2.9 Felurile și treptele rugăciunii**
- 2.10 Sobornicitatea și ecumenicitatea rugăciunii**
- 2.11 Efectele rugăciunii**
- 2.12 Rugăciunea în fața crucii și a icoanelor**

Capitolul 3 - POSTUL - COORDONATĂ FUNDAMENTALĂ A DESĂVÂRȘIRII CREȘTINE

- 3.1 Postul în lumina învățaturii și a activității Mântuitorului**
- 3.2 Mărturii tradiționale**

- 3.3 Valoarea și sensul postului**
- 3.4 Postul ca jertfă adusă lui Dumnezeu**
- 3.5 Postul în coordonatele ascezei creștine**
- 3.6 Rolul postului în transfigurarea internă a omului**
- 3.7 Postul ca instrument al virtuții**
- 3.8 Lăcomia și cumpătarea**
- 3.9 Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de post**

Capitolul 4 - MILOSTENIA - DOVADĂ A ÎMPLINIRII PORUNCII IUBIRII

- 4.1. Milostenia în Legea cea Nouă**
- 4.2 Ce este milostenia**
- 4.3 Milostenia ca virtute**
- 4.4 Milostenia și bogăția**
- 4.5 Legătura intrinsecă dintre iubire și milostenie**
- 4.6 Milostenia și munca**
- 4.7 Roadele milosteniei**

Capitolul 5 - RUGĂCIUNEA, POSTUL ȘI MILOSTENIA ÎNTR-O LUME SECULARIZATĂ

- 5.1. Raportul dintre rugăciune, post și milostenie**
- 5.2 Rugăciunea, postul și faptele bune azi**
- 5.3 Secularismul actual și desăvârșirea**
- 5.4 Caracterul creștin - ideal de sfințenie**
- 5.5 Împlinirea prescripțiilor Legii noi – Argument**
- 5.6 Postul și rugăciunea - căi de cunoaștere**
- 5.7 Privegherea**

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

CURRICULUM VITAE

DECLARAȚIE

POSTUL, RUGĂCIUNEA ȘI MILOSTENIA - CĂI SPRE DESĂVÂRȘIRE ÎN LUMINA PREDICII DE PE MUNTE

- REZUMAT -

Considerații generale.

Teza de doctorat intitulată „*Postul, rugăciunea și milostenia - căi spre desăvârșire în lumina Predicii de pe Munte*”, însumează 272 de pagini, fiind structurată pe cinci capitole, împărțite la rândul lor în mai multe subcapitole.

Realizând o privire de ansamblu asupra lucrării de față, putem spune că ea urmărește să analizeze modul în care omul zilelor noastre poate atinge desăvârșirea. Pentru aceasta, s-au avut în vedere cele trei căi spre desăvârșire recomandate de Mântuitorul în Predica de pe Munte - rugăciunea, postul și milostenia.

Desăvârșirea morală a ființei umane constituie o aspirație esențială prezentă în toate culturile, începând cu omul arhaic și sfârșind cu omul modern și postmodern. Pentru spiritualitatea creștină, care urmărește mântuirea omului credincios în Biserică prin comuniunea harică cu Dumnezeu în Iisus Hristos, desăvârșirea morală reprezintă o preocupare majoră, de ordin existențial (Mt. 5, 48). Ea implică sentimentul prezenței reale a lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu, în sufletul omului, prezență ce se actualizează permanent prin harul Duhului Sfânt.

Astfel, întreaga viață pământească a creștinului are ca scop desăvârșirea, la care nu poate ajunge decât în Hristos și cu Hristos, realizând valorile morale într-un dialog al iubirii cu semenii și cu Dumnezeu, mai ales astăzi, în contextul crizei spirituale cu care se confruntă omenirea. Toate valorile pe care acesta le realizează în existența sa sunt implicate în relația dialogică specifică cu Dumnezeu, Binele suprem. De aceea, Dumnezeu Cel în Treime este izvorul, temelia, puterea și modelul vieții creștine autentice și al slujirii arătate nouă prin Fiul Său întrupat, „*la plinirea vremii*” (Gal. 4, 4), Dumnezeu-Omul, Iisus Hristos (Mc. 10, 45). Spiritualitatea ortodoxă are un fundament puternic în Persoana Fiului lui Dumnezeu întrupat, Iisus Hristos, pentru toți oamenii din toate timpurile și locurile. De aceea, urcușul duhovnicesc al creștinilor are ca normă, dar și drept cale adevărată, pe Mântuitorul Hristos, așa cum El însuși ne-a spus: „*Eu sunt*

calea...” (In. 14, 6). Nimeni nu poate urca pe treptele desăvârșirii morale, având altă cale în afară de Hristos. Numai în El și prin El omul credincios se poate elibera de egoismul și egocentrismul care-i domină ființa, să realizeze o depășire a lumii ca realitate imanentă și o înglobare a ei în iubirea lui Dumnezeu. Omul nu poate să se împlinească nici prin sine, nici prin lucrurile materiale și nici prin altceva. Singura sa perspectivă rămâne Hristos. Numai Hristos afirmă valoarea persoanei umane: „*Omul este om adevărat numai prin Dumnezeul-Om și în Dumnezeul-Om*”.¹

Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om, pentru ca omul să poată ajunge dumnezeu. Dacă Mântuitorul a luat trup omenesc, este pentru ca oamenii, creați după chipul Său, dar care au întinat această asemănare divină, să poată să reintre în comuniune cu El. Mântuitorul intervine în istoria mântuirii și suscită în om dorința după Dumnezeu. Bunătatea și iubirea Sa față de om sunt imaginea bunătății și a iubirii Tatălui. Nu există nimic mai convingător decât un Dumnezeu ce se descoperă pe Sine ca persoană capabilă să poarte un dialog plin de dragoste cu creația Sa. Credința creștină se bazează pe Revelația divină, definită drept cunoaștere a lui Dumnezeu, prin Dumnezeu. Cuvântul lui Dumnezeu se descoperă în Scriptură, care reprezintă întruparea în literă a Logosului (Ev. 1, 1-2).² Ne trebuie ochi spirituali pentru a percepe, dincolo de aspectul vizibil și imediat, realitatea ascunsă care este divinitatea Logosului. Forma divină a lui Iisus nu este perceptibilă decât pentru cei cărora vrea să o reveleze și care sunt gata să primească această Revelație. Pentru creștini, Revelația se confundă cu Hristos. Fără Revelația divină, omul rămâne la o imagine subiectivă proprie și cu totul falsă despre lume.

Biserica recunoaște că întreaga Scriptură nu doar vorbește despre Hristos și Îl anunță, ci este ea însăși Cuvântul lui Hristos. În consecință, cunoașterea Scripturii coincide cu aprofundarea experienței Cuvântului. Luând aminte la cuvintele Sfintei Scripturi, care accentuează mai ales imperativul curățirii de păcate și de toată răutatea, îndemn atât de prezent în învățătura mesianică a Mântuitorului Iisus Hristos, vom descoperi că „*a crede*” cuvintelor lui Dumnezeu înseamnă „*a trăi în lumina poruncilor Lui*”, ceea ce implică o stare permanentă de jertfelnicie, adică o lucrare de neîncetată jertfire de sine. La acest izvor principal al Revelației divine s-a făcut recurs în lucrarea de față, pentru a pune în lumină semnificația și valoarea rugăciunii, a postului și a milosteniei, ca

¹ Iustin Popovici, *Omul și Dumnezeul-Om. Abisurile și culmile filozofiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 62.

² Cuvântul lui Dumnezeu identificat cu Hristos este „*lumină*” (In. 9, 5), „*înțelepciune*” (Proverbe 3, 19), „*cale și viață*” (In. 14, 6). Cuvântul este veșnic ca însuși Dumnezeu (Mc. 13, 31; Apoc. 19, 13); este roditor în cei ce-L primesc (Lc. 5, 5; Evr. 4, 12), prin El devenim creștini (In. 8, 31) și dobândim viața veșnică (In. 5, 24).

mijloace de înnoire și sfințire a vieții umane. Deși sunt o practică universală, întâlnită la aproape toate religiile lumii, numai în Revelația biblică aceste căi spre desăvârșire vor primi cele mai adânci înțelesuri și cele mai bogate valențe spiritual, iar expresia cea mai profundă o vom descoperi în Predica de pe Munte.

Predica de pe Munte, prima cuvântare programatică din Evanghelia după Matei, este singura cuvântare a Mântuitorului care conține aproape exclusiv porunci directe ale Domnului Iisus Hristos. Ea vizează fapta nu teoria, viețuirea potrivit cu poruncile lui Iisus. Evanghelistul Matei accentuează legătura dintre învățătură și practică (Mt. 5, 19; 7, 21-23) și insistă asupra necesității înfăptuirii învățăturilor lui Iisus.

Actualitatea lucrării. Predica Mântuitorului Hristos este chemarea adresată oamenilor ca să primească împăcarea lui Dumnezeu, aceasta fiind unicul drum al vieții lor adevărate, pentru dobândirea vieții veșnice, a îndumnezeirii. Legat de acest caracter practic al activității învățătoarești a Mântuitorului, s-a avut în vedere disputa exegetică în jurul întrebării dacă exigențele Predicii de pe Munte sunt realizabile sau nu, dacă prescripțiile Legii noi pot fi înfăptuite. Dacă nu cumva Predica de pe Munte este ceea ce în limbaj actual s-ar numi o abordare maximalistă sau chiar utopică.

Noutatea studiului nostru rezidă și în aceea că indică foarte clar cum trebuie armonizate cele trei căi spre desăvârșire (rugăciunea, postul și milostenia), în contextul societății seculare de azi, pentru a ne atinge țelul - mântuirea.

Dumnezeu ne oferă darul de a ajunge la măsura dumnezeirii: „*Fiți desăvârșiți precum Tatăl vostru cel ceresc desăvârșit este.*” (Mt. 5, 48) Ori această măsură nu poate fi atinsă de om cu puterile sale. Aceasta a fost și marea amăgire a iudeilor: că pot singuri să se desăvârșească, împlinind Legea. Această perspectivă conduce pe om la o iluzorie autonomie și suficiență de sine, contrară adevărului fundamental al existenței sale, conform căruia omul este o ființă întru totul dependentă de Dumnezeu. Predica de pe Munte îl reasează pe om în fața adevărului fundamental privind finalitatea existenței sale, întrucât împlinirea omului este dincolo de limitele firii sale, dincolo de sine, în afara sa, în Dumnezeu. Iar depășirea limitelor nu este posibilă decât prin participare la Dumnezeu. Lucrul acesta este, de altfel, dezvoltat de întreaga teologie biblică și patristică.

Disputa privind impracticabilitatea prescripțiilor Predicii de pe Munte a fost generată de atitudinea omului contemporan care, orbit de propria sa autosuficiență, vede orice vine din partea altcuiva ca pe un atentat la autonomia și drepturile sale. Este mentalitatea omului care l-a transformat pe aproapele său în adversar, în concurent, și adoptă o atitudine de apărare, de însingurare și introvertire. Numai plasat într-o astfel de poziție, omul îi poate reproșa lui Dumnezeu că-i solicită lucruri imposibile. De aici și atitudinea multor contemporani care văd în Biserică o instituție care supune oamenii unor exigențe sporite de viață, unor rigori, o instituție care cere, nu una care oferă, motiv pentru care o și evită.

Atitudinea de respingere a poruncilor datorită gradului prea ridicat de dificultate a împlinirii lor este o atitudine perfidă, prin care omul de fapt își justifică înstrăinarea lui de Dumnezeu. Așa se face că omul a început să se definească fără a mai lua în calcul învățătura scripturistică și patristică, iar viața și-a orientat-o fără a mai ține cont de voința divină.

Aprofundarea acestor aspecte ne-a determinat să alegem pentru lucrarea de doctorat tema cu titlul „*Postul, rugăciunea și milostenia - căi spre desăvârșire în lumina Predicii de pe Munte*”, în deplin acord cu îndrumătorul științific, Î.P.S. Dr. Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului, spre a fi de folos preoților, teologilor și credincioșilor ortodocși, oferindu-le câteva repere importante și argumentate, pentru redescoperirea căilor spre desăvârșire indicate de Însuși Mântuitorul Hristos „*Care voiește ca toți oamenii să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină*” (I Tim. 2, 4). Lucrarea de față constituie, așadar, o sinteză a unei problematice deosebit de actuale, care preocupă intens societatea modernă, în căutarea de răspunsuri fundamentale pentru omul contemporan.

Metodă. Perspectiva exegetică pe care ne-am propus-o în abordarea acestui subiect implică, fără îndoială, combinarea metodelor de cercetare științifică, biblică și patristică, punând un mare accent și pe principiile altor discipline (etică, psihologie, pedagogie, etc.), încadrându-ne în exigențele muncii de cercetare teologică.³

Cu privire la izvoarele bibliografice utilizate, ne-am străduit să valorificăm bibliografia românească, care ne-a oferit informații foarte valoroase în ceea ce privește vastul domeniu al teologiei. În acest sens avem și o literatură ascetică destul de vastă și de competentă, pe care am

³ Pr. Dr. Daniel Benga, *Metodologia studiului și cercetării științifice în Teologie*, Ed. Sophia, București, 2003, p. 189.

folosit-o în parte și în prezenta lucrare, pentru a surprinde aspectele mai importante ale acestei teme.

Bibliografia privitoare la Evanghelia după Matei este foarte bogată în limbile străine de circulație internațională și destul de săracă în limba română. Reținem, desigur, *Omiliile la Matei* ale Sfântului Ioan Gură de Aur, o capodoperă a geniului, și, dintre cele moderne, *Comentariul la Matei* al lui Ulrich Luz, un studiu foarte documentat, cuprinzător și echilibrat ca abordare, cu contribuții extrem de valoroase privind istoria exegezei și mai ales receptarea de către Biserică a Evangheliei sau a diferitelor teme importante din Evanghelia după Matei.

Am folosit, de asemenea, numeroase materiale bibliografice din domeniul teologiei, punând un mare accent pe hermeneutica biblică, conformându-ne uzanțelor muncii științifice. Am încercat totodată să accesibilizăm, și să actualizăm aceste informații, oferind un tablou cu multe și variate culori.

STRUCTURA LUCRĂRII

Prezenta lucrare cuprinde 5 capitole și mai multe subcapitole, precedate de o introducere, în cadrul căreia am stabilit amănuntele de ordin tehnic și am pledat pentru justificarea alegerii subiectului.

Capitolul I

Primul capitol al lucrării, intitulat „*Predica de pe Munte - Legea morală a Împărăției lui Hristos*” debutează cu prezentarea sumară a Evangheliei după Matei, a planului Evangheliei, cu accente pe cuvântarea de pe Muntele Fericirilor. «*Evanghelia*» este Vestea cea bună că Dumnezeu a împlinit în Fiul Său Întrupat, Iisus Hristos, toate promisiunile făcute odinioară poporului ales și că prin El a fost deschisă astfel, calea mântuirii pentru toate neamurile. Răspândirea învățăturii și a faptelor minunate ale lui Iisus se înscriu ca o primă etapă în conturarea evangheliilor, ocupând, ca timp, primul sfert al secolului întâi d. Hr.

Predica de pe Munte - numire luată de la locul unde a fost rostită - este receptată ca o sinteză a Evangheliei Mântuitorului și ca un discurs programatic, normativ pentru viața creștinilor, dar și ca o replică a Evangheliei dată Legii vechi.

Cele două legi: a Vechiului și Noului Testament, au ca autor pe Dumnezeu și vestesc pe Iisus Hristos care este hotar și punte de legătură între ele. Când Vechiul Testament și-a împlinit menirea sa pregătitoare, Mântuitorul a venit să plinească și să desăvârșească opera de mântuire.

Atitudinea Mântuitorului față de Legea veche este prezentată succinct în cel de-al treilea subcapitol. Mântuitorul, propovăduind învățătura Sa, arată că nu există nicio discordanță între cele două Testamente, ci o continuare perfectă, cel Nou întregindu-l pe cel Vechi. Învățătura moral-socială a Vechiului Testament a fost confirmată de Mântuitorul, Care a completat-o și a desăvârșit-o cu sfaturi și cu porunci noi „*Să nu socotiți că am venit să stric Legea sau Proorocii; n-am venit să stric, ci să împlinesc*” (Mt. 5, 17).

În cel de-al patrulea subcapitol este evidențiată *superioritatea învățăturilor din Predica de pe Munte*, printr-o raportare directă a Legii Vechi la Legea cea Nouă. Vechiul Testament este izvorul din care a rezultat Noul Testament, este temelia peste care s-a clădit edificiul Noului Testament, ambele formând edificiul întreg al uneia și aceleiași construcții: Împărăția lui Dumnezeu. Înțelegerea și cunoașterea valorii reale a Vechiului Testament stă în strânsă legătură cu Noul Testament. Vechiul Testament cuprinde istoria pregătirii neamului omenesc pentru primirea mântuirii prin Iisus Hristos, adusă în Noul Testament. Vechiul Testament este făgăduință, iar Noul Testament, împlinire. Vechiul Testament a fost umbra celor viitoare, Noul Testament, adevăr și realitate. Noul Testament este prelungirea Vechiului Testament, și ambele sunt părți integrante ale aceluiași scop divin: mântuirea. Toată Sfânta Scriptură este o mărturisire despre Iisus Hristos.

Se poate constata că o parte din preceptele Predicii de pe Munte sunt într-o anumită măsură asemănătoare nu numai cu unele precepte aflate în Vechiul Testament, pe care, fără îndoială, se întemeiază întru totul, ci și cu unele din sentințele părinților iudei, sau ale unor filozofi și scriitori antici, ca de pildă Confucius la chinezi sau Socrate și Platon la greci. Trebuie remarcată aici profunda gândire religioasă atinsă de mulți filozofi și poeți greci.⁴ Datorită viziunii lor novatoare, prin care au contribuit la reconsiderarea persoanei și a vieții pământești, Biserica Ortodoxă îi consideră pe filosofi greci antici (Socrate, Platon, Aristotel) «*creștini*» înainte de creștinism, ca semn al recunoașterii contribuției lor pe calea pregătirii omenirii pentru primirea Evangheliei lui Hristos.

⁴ Toma Chiricuță, *Religia omului de știință*, Tipografia „Fântâna darurilor”, București, 1935, p. 3.

Capitolul al II-lea

În cel de-al doilea capitol, **„Rugăciunea - cale spre desăvârșire în lumina Predicii de pe Munte”** sunt prezentate principalele coordonate ale rugăciunii trasate de Mântuitorul Hristos în Predica de pe Munte. Se desprind, astfel, acele caracteristici ale rugăciunii care fac din aceasta cea mai dinamică parte a religiei.

Toți știm ce este rugăciunea. Sau credem că știm. Cel mai probabil despre rugăciune nu se poate vorbi, ea trebuie trăită. Mântuitorul ne-a învățat să-i cerem lui Dumnezeu ajutor prin rugăciune. *„Cereți și vi se va da, bateți și vi se va deschide, căutați și veți afla”* (Mt. 7, 7).

În Predica de pe Munte, Mântuitorul Iisus Hristos condamnă modul fățarnic și formalist în care se rugau mulți iudei (Mt. 6, 5; Lc. 18, 10-14) și ne-a lăsat ca model rugăciunea *«Tatăl nostru»* (Mt. 6, 9-13), în care se *„cuprinde prescurtarea întregii Evanghelii”*.⁵ Și tot El ne-a dat pildă ca așa cum S-a rugat El să ne rugăm și noi Tatălui ceresc.

Mântuitorul ne-a oferit adevărata învățătură despre rugăciune, modelul ei desăvârșit, atât în ceea ce privește esența cuprinsului, rosturile ei fundamentale, cât și condiția lăuntrică - morală și spirituală - în care trebuie săvârșită, măsura rugăciunii precum și exemplul viețuirii creștine în priveghere duhovnicească și rugăciune. Faptul că însuși Mântuitorul ne învață cum să ne rugăm, înseamnă că El știe cum trebuie să facem acest lucru, pentru a primi tot ceea ce dorim (Mt. 6, 5-15). Nu numai teoretic a arătat ucenicilor Săi cum să se roage, ci și prin exemplul Său. Patruzeci de zile și patruzeci de nopți a stat în priveghere, rugăciune și post în pustiul Carantaniei, sau S-a retras în locuri liniștite, în munte ori în pustie și S-a rugat: *„Iar El se retrăgea în locuri pustii și se ruga”* (Lc. 5, 16); *„El a ieșit la munte ca să se roage, și a petrecut toată noaptea în rugăciuni către Dumnezeu”* (Lc. 16, 12). Toate momentele fundamentale ale lucrării mântuitoare a Domnului Hristos în timpul activității Sale pământești sunt precedate sau urmate de momente de adâncă meditație, de priveghere și rugăciune, toate petrecându-se între acel interval inițial, de patruzeci de zile, din pustiul Carantaniei - culme a ascezei prin retragerea în singurătate desăvârșită în post și rugăciune, fiindcă urma să-și înceapă misiunea de propovăduire - și noaptea de joi, după Cina cea de Taină, când rugăciunea Sa în Ghetsimani a fost în zburcământ atât de mare

⁵ Tertulian, *Despre rugăciune*, II (*De oratione*), în „Părinți și Scriitori Bisericești (PSB)”, vol. 3, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (în continuare EIB), București, 1981, p. 230.

și în „*sudori de sânge*” (Lc. 22, 44), urmând apoi trădarea și vânzarea Sa de către Iuda Iscarioteanul, „*fiul pierzării*”.

Învățându-i pe apostolii și ucenicii Săi cum să se roage, a adăugat profunda Sa învățătură despre atitudinea și ținuta morală ce trebuie să însoțească rugăciunea pentru ca aceasta să fie pururea lucrătoare: smerenia și ascultarea, postul și înfrânarea, faptele bune, efortul neîncetat către o viață în virtute. De asemenea, le-a atras atenția să aibă discernământ, spre a face distincția între cele lumești și cele ce vor dăinui în eternitate, între cele pământești și cele cerești, căci „*unde este comoara ta, acolo va fi și inima ta*” (Mt. 6, 21). I-a învățat să caute prin rugăciune „*împărăția lui Dumnezeu și dreptatea Lui*” (Mt. 6, 34).

În cuvântarea din Predica de pe Munte, Mântuitorul adresează un reproș la adresa fariseilor, care se rugau prin sinagogi și pe la colțurile ulițelor ca să-i vadă oamenii. Rugăciunea acestora era superficială, nu dintr-o convingere sacră, ci de dragul de a fi văzuți (Mt. 6, 7). Considerau că prin multa lor vorbă vor atrage mai degrabă atenția lui Dumnezeu. Astfel de rugăciuni nu impresionează prin efectele lor etice, pentru că n-au sesizat sufletul, ci aspectul exterior al credinciosului. Rațiunea de a fi a rugăciunii este etică, religioasă. Rugăciunea deschide fereastra spre lumea superioară a credinței. Neconformismul religios l-a dezamăgit pe Iisus. Constatând acest evazionism El a impus o soluție obligatorie, spiritualizând calea pe care credincioșii aveau să se apropie de Dumnezeu: „*Voi când vă rugați, nu fiți ca fățarnicii cărora le place, prin sinagogi și prin colțurile ulițelor, stând în picioare, să se roage, ca să se arate oamenilor; ci, rugându-vă, nu grați multe, căci știe Tatăl vostru de ce aveți nevoie*” (Mt. 5, 5-8).

După ce a combătut practica fariseică privitoare la modul de a se ruga, Domnul Iisus vorbește mulțimii despre condițiile pe care trebuie să le îndeplinească adevărata rugăciune⁶: „*Tu însă, când te rogi, intră în camera ta și, închizând ușa, roagă-te Tatălui tău, Care este în ascuns, și Tatăl tău, Care vede în ascuns, îți va răsplăti ție*” (Mt. 6, 6). Prin rugăciune, creștinul se pogoară în adâncul ființei sale, unde se petrece o chenoză pentru devenirea lui sau pentru întruparea lui din omul vechi în omul cel nou (Col. 3, 9-10). Există aici o golire de omul cel vechi și o umplere cu materia încorporată în misterul lui Dumnezeu, prin întruparea Logosului divin și mai ales prin învierea Lui, când materia este transfigurată și eliberată de moarte, dându-i-se, astfel, o existență plină de sens.

⁶ M.J. Lagrange, *Op. cit.*, p. 124, ș.u.

Învățându-i pe ucenici «*Rugăciunea domnească*», le-a atras luarea aminte asupra însemnătății rugăciunii și asupra chipului tainic și smerit în care trebuie săvârșită spre a fi plăcută lui Dumnezeu.⁷

În primele subcapitole (1-4) am prezentat *textul Rugăciunii Domnești și interpretările* care s-au dat acestuia, realizând o *scurtă exegeză pe text*. Rugăciunea este formulată în cuvinte puține și simple, dar care constituie substanța unei meditații profunde, care conduce la contemplație și tocmai acest lucru nu-l înțelegeau ucenicii. Mântuitorul rostește Rugăciunea Domnească pentru a oferi ucenicilor și tuturor creștinilor de mai târziu, modelul de rugăciune creștină prin excelență, care să fie rostită atât în cultul particular cât și în cel liturgic.

În tradiția bisericească, rugăciunea «*Tatăl nostru*» este considerată prima rugăciune creștină de origine divină, al cărei text integral s-a păstrat în Evanghelia Sf. Matei (6, 9-13) și, într-o formă mai prescurtată, în Evanghelia Sf. Luca (11, 1-4). Reprezentând însăși expresia de autentică rugăciune dăruită Bisericii de Mântuitorul Hristos, nu a existat și nu există în patrimoniul spiritualității creștine o rugăciune care să fi ocupat un loc mai de frunte ca Tatăl nostru. Biserica creștină a acordat încă de la început importanța cuvenită acestei rugăciuni, introducând-o în cultul public, însă textul Rugăciunii Domnești, în forma în care s-a păstrat în limba greacă, a dat naștere la dispute și interpretări încă din primele secole, debateri care continuă până în zilele noastre. Este explicabil, de aceea, că Sfinții Părinți și propovăduitorii Evangheliei s-au simțit atrași să studieze, să mediteze, să o explice și să o interpreteze, întrecându-se unii pe alții în dezvăluirea și aprecierea înalțelor ei învățături dogmatice, morale și spirituale. Cercetând comparativ, adunând și rânduind în ordine logică expunerile lor, obținem un tezaur de înalte interpretări, care pot fi de mare folos în lucrarea noastră de înțelegere a Rugăciunii domnești. Divină prin originea ei, umană prin forma ei, simplă și accesibilă tuturor, Rugăciunea Domnească rămâne pentru totdeauna modelul desăvârșit și neîntrecut al rugăciunii celei mai cuprinzătoare și mai înduioșătoare, pe care toți oamenii, ca fii ai lui Dumnezeu, o pot aduce Părintelui și Ziditorului lor comun.⁸

Mântuitorul Hristos ne învață să ne rugăm fără încetare (Lc. 18, 1). Rugăciunea este mijlocul cel mai potrivit de a înfățișa înaintea lui Dumnezeu gândurile și simțămintele noastre

⁷ Evagrie Ponticul, *Cuvânt despre rugăciune*, 142, în „Filocalia”, vol. 1, trad. de Pr. Dr. Dumitru Stăniloae, Sibiu, 1947, p. 91.

⁸ Teoclitos Farmachides, *Comentar asupra Sfintei Evanghelii după Matei*, vol. I, trad. rom. de Pr. C. Grigore și Prof. S.T. Savu, Râmnicul Vâlcea, 1931, p. 249.

religioase, de a-L preamări, de a-I mulțumi și a-I cere ajutor în nevoi. Prin rugăciune se alungă ispitele, se șterg păcatele și tot rugăciunea este aceea care ne ajută să dobândim mântuirea.

Având în vedere atât necesitatea rugăciunii cât și frumusețea și profunzimea ei, în următoarele subcapitole (5-11) sunt prezentate aspecte care țin de *esența rugăciunii, felurile și treptele rugăciunii* precum și la *efectele rugăciunii*.

Capitolul al III-lea

În cel de-al treilea capitol „***Postul - coordonată fundamentală a desăvârșirii creștine***” am realizat o incursiune în învățătura Mântuitorului despre post.

Istoria umanității confirmă adevărul că atât religiile monoteiste cât și cele politeiste au rânduit postul ca una din manifestările externe ale credinței. În cadrul religiilor politeiste postul apare ca un ritual necesar îmblânzirii furiei zeilor și ca un mijloc de purificare trupească pentru a scăpa de suferință și a câștiga nemurirea.

Cea mai clară și cuprinzătoare noțiune despre post o aflăm în Sfânta Scriptură, care îl recomandă omului ca mijloc de ascultare față de Dumnezeu și de a ajunge la perfecțiunea morală. Din scrierile vechi-testamentare putem urmări importanța postului în manifestarea credinței monoteiste bazată pe revelația supranaturală. El este o poruncă divină pe care o găsim formulată chiar de la începutul creației (Fac. 2, 16-17). Legea lui Moise, pe care acesta a primit-o în urma unui post de 40 de zile, reglementează în amănunt dispozițiile privitoare la post în Vechiul Testament.

Primul subcapitol prezintă „*Postul în lumina învățaturii și activității Mântuitorului*”. Mântuitorul Iisus Hristos a postit înainte de începutul activității Sale publice. După ce a fost botezat în Iordan de Sf. Ioan Botezătorul, timp de 40 de zile și nopți, Fiul lui Dumnezeu s-a retras în pustiul Carantania, din apropierea cetății Ierihon ca să postească (Mt. 4, 1; Lc. 4, 1). Aici, în pustiu, s-a petrecut întreita ispitire de către diavolul și tot aici a avut loc marea Sa biruință asupra slăbiciunii firii umane, precum și asupra vicleniei duhului răului și al întunericii (Mt. 4, 3-10; Lc. 4, 2-13; In. 6, 32-35; 48, 50-51, 58). Timpul petrecut aici este pentru noi creștinii, exemplul suprem al austerității cu sine - nevoința ascezei.

După postul Său de 40 de zile, în pustiu, Mântuitorul și-a început propovăduirea, arătând strânsa corelație în procesul de desăvârșire morală (Mt. 4, 1-21). El i-a învățat și pe ucenicii Săi

cum să postească, accentuând starea sufletească corespunzătoare acestui act care nu trebuie făcut de formă. Din Predica de pe munte aflăm felul cum trebuie să postim, ca să ne deosebim de ipocriți, care sunt triști și își smolesc fețele ca să-i vadă oamenii: *„Când postiți, nu fiți triști ca fățarnicii; că ei își smolesc fețele, ca să se arate oamenilor că postesc. Adevărat grăiesc vouă, și-au luat plata lor. Tu însă, când postești, unge capul tău și fața ta o spală, ca să nu te arăți oamenilor că postești, ci Tatălui tău care este în ascuns, și Tatăl tău, Care vede în ascuns, îți va răsplăti ție”* (Mt. 6, 16-18). Mântuitorul face aceste precizări, întrucât în acele timpuri, în practicarea postului, lipsea sinceritatea credinței ca legătură și comuniune cu Dumnezeu, precum lipsea și naturalețea actelor morale și discreția în fața oamenilor. Concret, pentru a apărea în fața oamenilor că postesc, fățarnicii acelor timpuri aveau fețele triste și încruntate, iar când practicau un post mai sever, mergeau pe stradă cu capetele plecate, îmbrăcau veșmânt sub formă de sac, și, smolindu-și fețele, își puneau pe cap cenușă. În această formă de-a dreptul hilară, nu manifestau niciun fel de căință interioară, ci se lăudau chiar în fața lui Dumnezeu că postesc de două ori pe săptămână, cum este relatat cazul în pilda vameșului și a fariseului. Sub această formă, ei țineau un post material lipsit de trăirea interioară. Postul era redus la o restricție alimentară, fără a respecta îndatorirea de a urma poruncile divine pătrunse de spiritul smereniei și al temerii de Dumnezeu. Pentru ei postul însemna păstrarea stării de curăție a trupului care se întinează prin consumarea anumitor alimente necurate. Lor le răspunde Mântuitorul Hristos că omul se spurge nu din cauza alimentelor pe care le consumă, ci din vorbele rele care ies din gură (Mt. 15, 11). Starea de sfințenie nu se dobândește din ferirea de anumite alimente, ci din stăpânirea inimii păcătoase (Mt 15, 17-19).

Mântuitorul ne învață că postul este o manifestare profund pozitivă, luminoasă și activă. De aceea poruncește celor ce postesc *„să nu-și smolească fețele”*, ci *„să-și ungă capetele”* și *„să-și spele fața”*. Postul este veselie și bucuria duhului, triumful veșniciei asupra vremelniceii, biruința dreptății asupra minciunii, a iubirii asupra urii, a luminii asupra întunericului.

Fiind întrebat de ucenicii Sf. Ioan Botezătorul de ce Sfinții Apostoli nu postesc, Fiul lui Dumnezeu le răspunde că aceștia nu au încă motiv să fie triști, deoarece Mirele este cu ei. Cu acest răspuns, noțiunea de post este pusă în legătură cu starea de durere a omului, care află în el un mijloc de reculegere și de cinstire a lui Dumnezeu. De asemenea, Mântuitorul Hristos îmbogățește sensul noțiunii de post pe care-l consideră deosebit de util omului în lupta sa contra

diavolului. El a arătat că postul trebuie însoțit de rugăciune, fiind un mijloc de luptă împotriva ispitelor diavolului (Mt. 17, 21; Mc. 9, 20).

În această situație postul a fost recomandat de Mântuitorul Hristos, iar exemplul Său a fost urmat de Sfinții Apostoli. Ei au postit și au învățat și pe ucenicii și urmașii lor să practice postul unit cu rugăciunea (Fap. 13, 3; 14, 23; I Cor. 7, 5; II Cor. 6, 5), considerându-l de cea mai mare însemnătate pe calea spre desăvârșire și pentru a se învrednici de plinoma harului dumnezeiesc, în vederea mântuirii.

După perioada apostolică, literatura teologică a părinților și scriitorilor bisericești prezintă mențiuni numeroase cu privire la practicarea postului. De aceea, în cel de-al doilea subcapitol sunt expuse „*Mărturiile tradiționale*” despre post.

Următoarele subcapitole scot în evidență *valoarea și sensul postului*; dar și rolul postului în transfigurarea internă a omului, prezentându-l ca instrument al virtuții sau jertfă adusă lui Dumnezeu. Postul este o jertfă liber consimțită de credincios pentru progresul său duhovnicesc; este o negare de bună voie a tot ceea ce înrobește sufletul; el este mijloc de supunere, întărire a voinței, este cea mai mare contribuție a omului pe calea desăvârșirii lui. Scopul postului este curățarea trupului și a sufletului de păcat, dezrădăcinarea patimilor și convertirea energiei sufletești în virtuțile contrare.

Postul creștin urmărește *personalizarea progresivă a ființei umane* și sporirea ei în relația cu Dumnezeu și cu semenii, prin reafirmarea suveranității persoanei asupra naturii umane. Omul din afară trebuie să moară pentru a spori omul lăuntric, în care strălucirea chipului divin atinge dimensiunea asemănării cu Prototipul. Prin post se realizează *reconvertirea* energiilor sufletești și trupești prin *reorientarea* lor spre Dumnezeu. Trupul și sufletul participă împreună sub acțiunea harului la schimbarea patimilor în virtuți, înțelese ca dinamisme personale ce-l pun pe om în legătură cu Dumnezeu. Prin înfrânare omul dobândește libertatea interioară și pacea cu sine însuși, cu Dumnezeu și cu lumea, încât aspirațiile sufletului omenesc depășesc sferele pământene și se dedică vieții duhovnicești în comuniunea de iubire cu Dumnezeu. Ar fi o pregustare a bunătăților veșnice pregătite de Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El.

Capitolul se încheie cu scurte referiri la *atitudinea Bisericii Ortodoxe față de post*. În teologia ortodoxă problema postului se înscrie printre preocupările ei de seamă. Din punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe Române postul este o instituție sfântă a Bisericii la care nu putem și nu trebuie să renunțăm, schimbând, adoptând și micșorând prescripțiile canonice, referitoare la

el. Acest punct de vedere se întemeiază pe însemnătatea pe care postul o are în viața credincioșilor și a Bisericii. El este și rămâne un mijloc de mântuire și de desăvârșire morală. A încerca și a opera o reformă a rânduielilor privitoare la post înseamnă a schimba una din instituțiile și practicile care conferă Ortodoxiei o notă specifică. Aceste rânduieli fac parte din tezaurul tradițional milenar al Bisericii, care își justifică și locul și importanța.

Capitolul al IV-lea

Cel de-al patrulea capitol, *„Milostenia - dovadă a împlinirii poruncii iubirii”* cuprinde învățătura despre milostenie și prezintă atitudinea și recomandările Mântuitorului cu privire la faptele milei trupești și sufletești.

Mântuitorul s-a îngrijit de viața tuturor oamenilor, a întregii lumi. Teoretic, El cu *„dumnezeiasca Lui putere ne-a dăruit toate cele ce sunt spre viață”* (II Ptr. 1, 1-10) și *„a venit în lume, ca lumea viață să aibă”* (In. 10, 9-14). Practic, El a venit cu trup asemenea nouă și S-a plecat cu iubire să aline durerile trupului, să sature pe cei flămânzi, să ridice pe cei săraci și să se facă samarineanul milostiv al tuturor oropsiților vieții.

Primul subcapitol prezintă *Milostenia în Legea cea Nouă*, cu referire directă la învățătura Mântuitorului. Iisus nu lasă loc de interpretări și de calcule când vine vorba de milostenie: *„Celui care cere de la tine, dă-i”* (Mt. 5, 42) sau *„Vindeți toate averile și dă-le săracilor!”* (Mt. 19, 21). Ba dimpotrivă, ne încurajează să fim milostivi și atunci când suntem înșelați și furați: *„Cui îți cere haina, dă-i și cămașa! Dacă te obligă cineva să mergi cu el o milă, mergi două”* (Mt. 5, 40-41).

În Predica de pe Munte, Mântuitorul ne învață modul în care trebuie să facem milostenia și ne atenționează în fața unei mari primejdii care ne poate duce la mândrie și la pierderea oricărui folos sufletesc: *„Deci, când faci milostenie, nu trâmbița înaintea ta, cum fac fățarnicii în sinagogi și pe ulițe, ca să fie slăviți de oameni; adevărat grăiesc vouă: și-au luat plata lor. Tu însă, când faci milostenie, să nu știe stânga ta ce face dreapta ta, ca milostenia ta să fie într-ascuns și Tatăl tău, Care vede în ascuns, îți va răsplăti ție”* (Mt. 6, 2-4).

Fariseii din timpul Mântuitorului săvârșeau acte de milostenie înaintea oamenilor pentru a fi lăudați, nu pentru răsplata eternă a lui Dumnezeu. Faptele lor exterioare nu corespundeau realității și atitudinii interioare. Ei făceau acte de caritate ca să capteze atenția oamenilor,

motivație complet greșită, fiindcă a trăi pentru laudele oamenilor este o nebunie, întrucât gloria omenească nu durează (I Ptr. 1, 24). Prin mesajul său, Iisus nu a respins milostenia ca pe ceva care nu are nicio valoare în căutarea unei relații de părtășie cu Dumnezeu, ci a subliniat necesitatea de a avea o motivație corectă. Generozitatea singură nu este suficientă. Domnul este preocupat de motivația noastră și de gândurile ascunse ale inimii. În actul milosteniei, esențiale sunt voința și intenția, acestea dau valoare faptei. De aceea Iisus a muștră ipocrizia cu care se făceau binefacerile în vremea lui.

Mântuitorul, Care este modelul desăvârșit al milosteniei (Mt. 11, 32; Mc. 8, 2), ne spune că Dumnezeu răsplătește doar milostenia cinstită și dezinteresată. Dacă dorim să arătăm cuiva bunăvoința noastră, mai întâi trebuie să arătăm Tatălui nostru că ceresc intenția, căci El are prioritatea să ne răsplătească. Ajutând pe cei în lipsă, însuși Dumnezeu devine debitorul nostru și ne va răsplăti în viața viitoare, dar și în cea de toate zilele. La judecata de apoi faptele îndurării trupești și sufletești sunt acelea care ne vor deschide porțile fericirii veșnice (Mt. 25, 34-40).

Care este limita milosteniei? Cât și cui să dăm? Cum? Unde? Când? Sunt întrebări care-și găsesc răspunsul în această parte a lucrării. Milostenia este o faptă a îndurării creștine care își are izvorul în iubirea de Dumnezeu și de aproapele și se manifestă prin ajutorarea materială și morală a semenilor aflați în nevoie. Ea exprimă capacitatea de a ieși din tine însuți, de a iubi pe semenul tău nu numai ca pe tine, ci mai mult decât pe tine, de a te substitui lui, de a simți și suferi întocmai ca el, devenind oarecum una cu el. Milostenia, pe scurt, presupune facultatea de a te părăsi și a lua locul altuia, fără a-l judeca, nu dincolo de bine și de rău, cum spunea Nietzsche, dar dincolo de dreptate și osândă și tăgăduind asprul adagiu „*fiicare pentru sine*”.

Simțământul acesta, impulsul acesta, darul acesta complex cuprinde, în doze variabile, numeroase altele dintre cele mai nobile: bunătatea, iubirea, prietenia, sensibilitatea afecțiunea, mărinimia, frăția, bunăvoirea. Dar nu se confundă cu niciunul dintre ele. Le contopește, și uneori le depășește.

Capitolul se încheie cu o succintă prezentare a roadelor milosteniei. Mântuitorul ne-a arătat că la judecata de apoi faptele îndurării trupești și sufletești sunt acelea care ne vor deschide porțile fericirii veșnice (Mt. 25, 34-40).

Capitolul al V-lea

În cel de-al cincilea capitol, „*Rugăciunea, postul și milostenia într-o lume secularizată*” am realizat o analiză a posibilităților de desăvârșire în lumea modernă în care trăim și în care distingem o gravă confuzie a adevăratului sens al existenței umane.

Dezordinea spirituală și consecințele ei dezastruoase pentru viața lăuntrică a omului modern care a uitat de mult să se mai preocupe de dezvoltarea lui sufletească avertizează asupra riscurilor ignoranței în desăvârșirea morală. Drogurile, alcoolul, viteza, zgomotul, poluarea de orice natură sunt consecințe ale unei greșite întrebuințări a civilizației moderne și a libertății, ele constituie patimi și urmări ale acestora, care stăpânesc sau viciază pe omul modern. În fața acestor răci, creștinul trebuie să știe să-și impună liniștea, disciplina, stăpânirea de sine, calmul atât de necesar în zilele noastre. El trebuie să facă dovada puterii de a se opri și de a se ruga în mijlocul frământărilor, a zgomotului, și trebuie să se înarmeze cu puterea de a asculta, de a înțelege și de a ajuta pe aproapele.⁹ Dar în această direcție uneori creștinul modern greșeste, oprindu-se la jumătatea drumului. Se oprește la a asculta pe cel în suferință, îl compătimește, însă nu-l ajută suficient. Credința noastră se manifestă în ascultarea aproapelui, dar nu trece la fapte, la împlinirea cuvântului, după îndemnul Sf. Iacob: „*Faceți-vă împlinitori ai cuvântului nu numai ascultători ai lui, amăgindu-vă pe voi înșivă*” (Iacob 1, 22). Misiunea noastră este deci de a ne face împlinitori ai cuvântului ascultat, de a da dovadă că harul și cuvântul lui Dumnezeu au rodit în sufletele noastre, le-au transformat, înnoindu-le.

Capitolul debutează cu prezentarea *raportului dintre rugăciune, post și milostenie*. Această triadă, preluată din Vechiul Testament și desăvârșită de Mântuitorul Iisus Hristos, a fost perpetuată de tradiția creștină a Bisericii de-a lungul veacurilor. Porunca iubirii de Dumnezeu o împlinim prin rugăciunea smerită unită cu postul, ca fiind o jertfă liber acceptată sau o dăruire de sine lui Hristos. Această iubire a omului față de Dumnezeu se completează cu iubirea omului față de aproapele, manifestată prin milostenie, ca răspuns la darurile pe care omul le primește de la Dumnezeu, începând cu însuși darul vieții.

În cel de-al doilea subcapitol sunt prezentate posibilitățile de realizare a celor trei căi spre desăvârșire (rugăciunea, postul și faptele bune) în lumea secularizată de azi, în care se remarcă o separare și o înstrăinare tot mai accentuată a oamenilor unul de altul și a tuturor de Dumnezeu.

⁹ Paul Evdokimov, *La nouveauté de l'esprit*, în „Spiritualité orientale”, An. 1977, nr. 20, p. 64-65.

Viața creștină înseamnă viața trăită după învățătura Mântuitorului. Creștinismul nu-i doctrină pentru a fi însușită prin simplu studiu teoretic, ci „*viață care trebuie să devină proprietate ființială și care se poate câștiga numai prin renaștere din izvorul vieții*”.¹⁰ Nu-i suficient să cunoaștem creștinismul, ci trebuie să fim creștini, să trăim în Hristos. Viața creștină, cu adevăratele ei imperative morale și sociale, cu afirmarea drepturilor firești ale omului, cu sensibilizarea conștiinței morale, trebuie să înceapă cu prefacerea lăuntrică a omului, cu înfrumusețarea interiorului sufletesc. «*Pocăiți-vă*» este cuvântul cu care Mântuitorul își începe activitatea Sa. Deci comprimarea poftelor creatoare de păcat și a ispitelor pline de primejdii, inundarea sufletului cu lumina virtuților creștine, de iubire, egalitate, dreptate, toate acestea constituie punctul de plecare pentru formarea caracterului creștin.

Mântuitorul ne cheamă la desăvârșire (Mt 5, 48), dar ne oferă și puterea spre a ne-o apropia. Cerința divină se manifestă asupra conștiinței cu o forță irezistibilă, dar ea se exercită nu numai sub forma unor legi de conduită morală ci sub forma unui tip de caracter. Omul trebuie să devină o personalitate morală și aceasta înseamnă a tinde către desăvârșire.

Evident, în decursul vieții pământești nu putem ajunge la o stare desăvârșită pe plan moral, ci trebuie să sporim încet, dar sigur, pe calea virtuții. Importanța harului divin este în această situație vitală, căci lucrarea lui este „*puterea Duhului care se mișcă întru bucurie și veselie inimii, sprijinită, încălzind și curățind sufletul*”.¹¹ Harul se face operant cu voia omului numai dacă acesta din urmă se exprimă prin voința sa în acest sens, ajungându-se la *sinergie*, adică la conlucrarea cu Dumnezeu cel în Treime, astfel încât harul vine în ajutorul efortului nostru spiritual, care implică și un demers intelectual mai presus de rațiune, având nevoie de voința omului pentru a fi pe deplin lucrător.

În coordonatele spiritualității răsăritene, *postul și rugăciunea* sunt atât căi spre desăvârșire cât și *căi de cunoaștere*, aspect vizat în subcapitolul 5. Cunoașterea lui Dumnezeu este posibilă numai printr-o viețuire spirituală ce implică din partea credinciosului experiența Lui prin rugăciune și post. Acest fapt depășește cunoașterea «*din afară*», cunoașterea rațională, prin aceea că omul ia act de prezența lui Dumnezeu și simte această prezență ca o realitate penetrantă, care-i face viața transparentă pentru sensurile spirituale, dându-i un impuls spre înaintarea în progresul duhovnicesc, spre ținta finală a mântuirii.

¹⁰ Hristu Andrusos, *Sistem de morală*, trad. D. I. Lancrănjan și Moudopoulos, Sibiu, 1947, p. 51.

¹¹ Sf. Grigore Sinaitul, *Capete foarte folositoare în acrostih*, în „Filocalia”, vol. 7, EIB, București, 1977, p. 165.

Pentru a atinge această țintă, viața noastră întreagă impune o stare de *priveghere*, îndepărtând orice grijă lumească, după cuvântul de îndemn al Mântuitorului (Mt. 24, 42; Mc. 13, 37). O scurtă meditare asupra acestui îndemn face obiectul ultimului subcapitol al lucrării de față.

Starea de veghe are darul de a ne ține trează atenția și ageră mintea pentru a nu păcătui. Numai prin priveghere sufletul omenesc este într-un continuu suș pe culmile desăvârșirii. Dar aceasta este un lucru dificil de obținut; este nevoie de angajare totală pe calea păzirii poruncilor lui Hristos, de luptă hotărâtă dusă pe tot frontul împotriva patimilor adânc înrădăcinate în trup și în suflet, de post, rugăciune, milostenie.

Cel ce a învățat să privegheze, cel care în orice moment este cu *«luare-aminte»*, are știința adâncă și măsura fără greșală asupra rostului și valorii tuturor lucrurilor. El nu va fi dominat de grijile vieții pentru sine, de interese egoiste, de dorința de înavuțire și de slava deșartă. Nu va fi niciodată înfrânt de greutățile care i se ivesc în cale, nu va slăbi în credință la vremea încercărilor; se va ruga statornic, se va sârgui fără încetare pregătindu-și sufletul. Va fi cu privirea limpede, cu duhul întrarmat, își va supraveghea întreaga ființă, urmând îndemnul dat de Domnul Hristos: „*Privegheați dar, în toată vremea rugându-vă, ca să vă întăriți să scăpați de toate acestea care au să vină și să stați înaintea Fiului Omului*” (Lc. 21, 36). Toată osârdia creștinului trebuie să se îndeplinească numai cu aceeași neabătută *luare aminte*, spre a fi gata de a deschide atunci când Stăpânul va veni (Lc. 12, 36).

Viața creștinului ortodox are sens și valoare numai în măsura în care ea este o preocupare importantă pentru propria lui mântuire și o dobândire reală a acesteia prin comuniunea deplină în iubire cu Mântuitorul Hristos, prin unirea după har cu El și întipărirea tot mai deplină de chipul umanității Mântuitorului Hristos, plin de Duhul Sfânt.

Argument

În cadrul tratării temei alese am avut în vedere disputa exegetică în jurul întrebării dacă exigențele Predicii de pe Munte sunt realizabile sau nu, dacă prescripțiile Legii noi pot fi îndeplinite. Cu alte cuvinte, dacă nu cumva Predica de pe Munte este ceea ce în limbaj actual s-ar numi o abordare maximalistă sau chiar utopică.

Disputa privind impracticabilitatea prescripțiilor Predicii de pe Munte, precum și atitudinea de respingere a poruncilor datorită gradului prea ridicat de dificultate a împlinirii lor, a fost generată de omul contemporan care ajunge să-i reproșeze lui Dumnezeu că îi solicită lucruri imposibile. Prin această atitudine omul, de fapt, își justifică înstrăinarea lui de Dumnezeu.

În prezent idealurile omului se confundă tot mai evident doar cu ceea ce se întâmplă și se dobândește aici și acum, în această efemeră existență pământească, într-o societate secularizată în care singurele repere ale omului tind să fie doar ceea ce gândește și experimentează el însuși. Dacă pornim de la o analiză empirică a existenței umane, vom înțelege, credem, mai bine rătăcirea omului care s-a îndepărtat de Dumnezeu. Peste tot vom afla prezența unui conflict între aspirația omului după o existență perfectă și liberă, caracterizată printr-o statornică fericire și asprimile unei realități marcate, dimpotrivă, de imperfecțiune, nesfârșite condiționări, rare și fragile momente de bucurie adevărată; în schimb, multă, foarte multă suferință sau, dacă nu, cel puțin o plictiseală de moarte. Conflictul nu se rezumă la relația omului cu lumea și cu semenii, ci pătrunde până în fibrele cele mai adânci ale ființei sale, ea însăși o sumă de contradicții: constituția lui lăuntrică este măcinată de tendințele centrifuge ale facultăților intelectului, voinței și afectivității, la care se adaugă tirania umilitoare a simțurilor. Trupul însuși e menit unei lente și sigure degradări biologice culminând în boală, bătrânețe și, în cele din urmă, în moarte. Supărătoare sunt de multe ori și nesiguranța, incertitudinea pe care o demonstrează facultatea discernământului: binele și răul par, din acest motiv, imposibil de separat, astfel că adesea sunt văzute drept fațete opuse ale uneia și aceleiași realități. Indistincția etică, trecerea „*dincolo de bine și de rău*” este o ispită, pentru mulți, liniștitoare.

Dacă viața insului este atât de complicată și plină de necunoscute, cu atât mai mult ne vor apărea ca supradimensionate aceste tendințe la nivelul societății sau la scara istoriei. Societatea, dominată de împărțirea în clase sociale (bogați și săraci), guvernată de legi mai mult sau mai puțin drepte, discriminativ aplicate și respectate este, pentru cei mai mulți dintre membrii ei, inspiratoare de nemulțumire. În ce privește istoria, este suficient să ne gândim la conflictele armate, la cei asupriți și la toate nenorocirile enumerabile. Acestora li se adaugă calamitățile naturale (cutremure, erupții vulcanice, inundații, secete, molime) care toate par necontrolabile, dirijate de o fatalitate oarbă, care nu alege. Adesea, când nu apare o altă perspectivă, moartea însăși este dorită și văzută ca o eliberare din această vale a plângerii.

Acesta este diagnosticul dezamăgitor ce rezultă din analiza sumară a lumii de aici și a existenței umane în cadrul ei, atunci când omul nu-L mai recunoaște pe Dumnezeu și nu-și mai călăuzește viața după poruncile lui. Acest diagnostic rece și încărcat de amărăciune pus vieții omenești și lumii de azi, neavând perspectiva dată de Revelație, poate părea legitim. În acest context, observația pesimistă a Eclesiastului (1, 14) ne apare cât se poate de actuală: „*M-am uitat cu luare aminte la toate lucrările care se fac sub soare și iată: totul este deșertăciune și vânăre de vânt*”. Acest verset ne duce cu gândul la un text budist care atenționează sever: „*Cum de mai râdeți, cum de vă mai bucurați, când lumea arde întruna? De ce nu căutați o lumină voi, cei înconjurați de întuneric?*”.¹² Este aici un îndemn la dezmeticire, la luciditate împotriva unei vieți guvernate de inerție și care provoacă la asumarea consecințelor, oricât ar fi ele de dureroase.

Pentru a străpunge acest cerc al existenței dominate de suferință și moarte, omul trebuie să lupte cu obișnuințele și inerțiile vieții naturale și existenței sociale, ceea ce presupune efort, strădanie, rugăciune și asceză. Dacă vrem să trăim într-o societate unde fiecare ființă umană are valoare și unde principiile morale sunt puternic ancorate, avem nevoie să ne întoarcem spre Dumnezeu și să înțelegem cum vrea El să ne trăim viața și cum vrea El să ne organizăm societatea. El nu ne obligă să venim la El, ne acordă libertate și ne lasă să încercăm să facem așa cum considerăm să facem și fără El. Acum știm ce ființe devenim fără Dumnezeu și știm ce societate producem fără El.

b. Soluția pe care o întrevade creștinismul. Pentru a salva omul de atacurile postmodernismului, trebuie să ne întoarcem la cuvintele Sfintei Scripturi și la profunzimea gândirii Sfinților Părinți, deoarece, așa cum bine observă Părintele D. Stăniloae, numai o astfel de învățătură poate oferi omului „*normativul existenței sale*”.¹³ Sufletul omenesc nu va găsi niciodată un punct de sprijin în sine însuși. El trebuie să caute ceva mai mult decât propria sa evidență, ceva care să fie trăit lăuntric, dar al cărui izvor ontologic să depășească realitatea subiectivă. Omul este ceea ce este prin Dumnezeu și poate atinge măsura deplinătății, a împlinirii sale numai cu ajutorul lui Dumnezeu. El nu poate să se împlinească nici prin sine, nici prin lucrurile materiale și nici prin altceva. Singura sa perspectivă rămâne Hristos.

¹² *Dhammapata*, 146, apud Hajime Nakamura, *Orient și Occident, O istorie comparată a ideilor*, trad. de Dinu Luca, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 72.

¹³ Dumitru Stăniloae, *Elemente de antropologie ortodoxă*, în vol. „Prinos închinat Înalț Prea Sfințitului Nicodim, Patriarhul României, cu prilejul împlinirii a optzeci de ani de vârstă, cincizeci ani de preoție și șapte de patriarhat”, București, 1946, p. 243.

Tristă este situația oamenilor care deși spun că au credință în Dumnezeu, totuși nu-și cultivă partea lor spirituală. Nu se poate vorbi de un creștinism autentic în afara respectării principiilor și normelor stabilite prin intermediul Cuvântului lui Dumnezeu, al Scripturii, și de aceea, amorsarea procesului de preschimbare interioară se realizează atunci când înțelegem să ne supunem cu totul Creatorului nostru. A asculta de legile lui Dumnezeu, a trăi după poruncile Sale înseamnă a trăi ca Dumnezeu, a imprima caracterul Său în ființa noastră. Rațiunea existenței noastre stă în ascendența către planul necreat, supranatural, al lui Dumnezeu, către o viață de comuniune desăvârșită cu El.

Criteriul ultim al moralei Evangheliei este asemănarea cu Dumnezeu și nu îndeplinirea unor porunci sau a unor datorii. Porunca desăvârșirii noastre morale „*Fiți desăvârșiți precum și Tatăl vostru cel din ceruri desăvârșit este*” (Mt. 5, 48) nu este numai o poruncă impusă nouă din afară, poruncă ce cuprinde un ideal de viață recomandat de Mântuitorul, de a cărei valoare nu ne putem convinge în mod rațional, ci ea este și legea propriei noastre naturi, în calitate de ființe create după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Dar fiindcă desăvârșirea implică o trăire ce depășește limitele cunoștințelor și puterilor omenești, ea presupunând pentru creștin o viață în legătură cu Hristos, este necesar ca el să fie în posesia unor mijloace prin care să-și asume această viață. În lucrarea de față am analizat trei dintre mijloacele sau căile care duc la desăvârșire: rugăciunea, postul și milostenia. În general, căile de desăvârșire sunt o lucrare de sfințire a vieții care ne conduce la cunoașterea existențială, mântuitoare a lui Dumnezeu, prin experiența vieții în El și cu El. Nimeni nu poate urca pe treptele desăvârșirii morale, având altă cale în afară de Hristos și nimeni nu poate ajunge pe o altă cale în afară de El.

c. Lucrarea harului în lume. Adevărata măreție a omului nu stă în ceea ce este el acum, ci în cea ce este chemat să devină. El este o făptură care a primit porunca să devină dumnezeu prin har, chiar dacă în veacul acesta „*țărână este și în țărână se întoarce*” (Fac. 3, 19). Prin har, omul reunește în ipostasul său creat divinul și umanul, după chipul lui Hristos și astfel devine dumnezeu prin har.

Creștinul nu poate dobândi mântuirea numai prin rugăciune, post și faptele milosteniei. Pe lângă acestea, el trebuie să solicite ajutorul harului divin. Rugăciunea, postul, faptele bune și harul divin sunt condiții absolut necesare pentru dobândirea împărăției cerurilor. Inceputul mântuirii îl face harul, iar credinciosul trebuie să-și dea consimțământul. Harul se revarsă asupra primitorului, din marea iubire a lui Dumnezeu, după cum constată Sf. Ioan Hrisostom, căci

milostivirea Sa e un foc arzător. El nu vrea din partea noastră decât o mică scânteie de bunăvoință pentru a-și face loc în inima noastră, să o înflăcăreze și s-o covârșească de har.

În Biserica Răsăritului, harul este simțit ca prezent în tot ceea ce există. Adevărata natură a ființelor și a lucrurilor este tocmai transparența lor la harul dumnezeisc, dinamismul lor spre unirea tot mai desăvârșită cu Dumnezeu, prin energiile divine. Harul este necreat. Dumnezeu însuși este Cel care în chip liber ni se împărtășește rămânând în același timp Cel neapropiat și neajuns. În această perspectivă, a ne respecta natura înseamnă a ne deschide harului și unirii cu Dumnezeu, omul fiind cu adevărat om numai în Dumnezeu.

Omul, creat după chipul lui Dumnezeu, poartă în el dimensiunea ontologică a chipului, într-o potență a asemănării cu Dumnezeu prin har, care se face operant cu voia omului numai dacă acesta din urmă se exprimă prin voința sa în acest sens, ajungându-se la *sinergie*, adică la conlucrarea cu Dumnezeu cel în Treime, astfel încât harul vine în ajutorul efortului nostru spiritual, care implică și un demers intelectual mai presus de rațiune, având nevoie de voința omului pentru a fi pe deplin lucrător. În *chip* este implicată, ca o poruncă, tendința de îndumnezeire¹⁴, adică calitatea omului de a tinde prin *chipul* său la *asemănarea* cu Dumnezeu, care presupune efortul permanent al creșterii spirituale. Chipul este un «*dar*», dar și o «*misie*». Dumnezeu i-a creat pe oameni *după chipul Său* pentru ca ei să poată, prin aspirația înăscută în ei, să crească permanent spre realizarea desăvârșirii lor duhovnicești, atingând, astfel, scopul ultim al existenței lor, îndumnezeirea.¹⁵ Pentru a o atinge, Dumnezeu ne-a dat prin harul Său forțele necesare trăirii unei vieți sfinte, având putința de a ne face părtașii fericirii veșnice.¹⁶

Mântuitorul ne dă semnele și garanțiile unei renașteri glorioase, care ne învrednicește să fim fiii lui Dumnezeu, prin har, căci am renăscut spiritual. Viața cea nouă, viața trăită în Hristos, rod al strădaniei și dar al harului, este o viață ascunsă în noi, descoperită în lumina iubirii și a faptelor bune.

Fiecare creștin, prin trăirea lui, este un «*stegar*» al veșnicelor idealuri de desăvârșire morală a lui Hristos, este o sacră lumină în marile tenebre ale lumii. De aceea, pururea actual rămâne îndemnul Mântuitorului: „*Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, încât văzând faptele voastre cele bune, să preamărească pe Tatăl vostru Cel din Ceruri*” (Mt. 5, 16).

¹⁴ Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, EIB, București, 1987, p. 397.

¹⁵ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 12, EIB, București, 2001, p. 59.

¹⁶ Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt despre întruparea Logosului*, în „P.G.”, 25, col. 101 B.

BIBLIOGRAFIE

I. LEXICOANE, DICȚIONARE ȘI ENCICLOPEDII

- Braniște, Pr. Prof. Dr. Ene, și Prof. Braniște, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001.
- Bria, Pr. Prof. Dr. Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*, EIBMBOR, București, 1994.
- Bogaert, Pierre-Maurice, Matthias Delcor, Edmond Jacob, Edouard Lipsiski, Robert-Martin Achard, Joseph Fonoth, *Dictionnaire Encyclopedique de la Bible*, Brepols, 1987.
- Botterweck, G. Johannes (dir.), Helmer Ringgren, *Diccionario Teológico del Antiguo Testamento*, Ediciones Cristiandad, Madrid, 1978.
- ****Dicționarul limbii române*, Editura Academiei RSR, București, 1968.
- Chevalier, Jan și Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. I și II, Editura Artemis, București, 1995.
- Clément, Olivier, *Dictionnaire de la théologie chrétienne*, Éditions Albin Michel, Paris, 1998.
- Demetrakopoulous, George H., *Dictionary of Orthodox Theology: a summary of the Beliefs, Practices and History of the Eastern Orthodox Church*, Philosophical Library, New York, 1964.
- Elena Conșulea, Valentina Șerban, Sabina Teiuș, *Dicționar al limbii române explicativ-practic*, Editura Vlad & Vlad, Craiova, 1995.
- Ion. M. Stoian, *Dicționar religios (termeni religioși, credințe populare și nume proprii)*, Editura Garamond, București, 1994.
- ****Dicționarul Enciclopedic al Bibliei*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Dictionnaire Critique de Théologie*, publié sous la direction de Lacoste, Jean-Yves, Presses Universitaires de France, Paris, 1998.
- ***, *Enciclopedia de la Biblia*, Ediciones Garriga S.A., Barcelona, vol. I (A-B), vol. II (C-Em), vol. III (En-Hi), vol. IV (Ho-Ma), vol. V (Me-P), vol. VI (Q-Z), 1963.
- Mircea, Pr. Ioan, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București, 1995.

II. IZVOARE PRIMARE

A. Texte Sfinte – ediții ale Sfintei Scripturi

- ****Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București, 2003.
- ****Noul Testament*, EIBMBOR, București, 1995.
- ****Septuaginta*, vol. 1, trad. rom., Editura Polirom, 2004.
- ****La Sainte Bible de Jerusalem*, Editions du Cerf, Paris, 1955.
- ****La Bible, traduction oecumenique*, Éditions du Cerf, Paris, 1988.

B. Lucrări patristice

- Colecția Părinți și scriitori bisericești

- Didahia* sau *Învățătura celor doisprezece Apostoli*, în Colecția „PSB”, vol. 1 (*Scrierile Părinților Apostolici*), EIBMBOR, București, 1979.
- Eusebiu de Cezareea, *Istoria Bisericească*, în Colecția „PSB”, vol. 13, EIBMBOR, București, 1987.
- Metodiu de Olimp, *Despre liberul arbitru*, în Colecția „PSB”, vol. 10, EIBMBOR, București, 1984.
- Origen, *Exegeze la Noul Testament: despre rugăciune. Filocalia*, în Colecția „PSB”, vol. 7, EIBMBOR, București, 1982.
- Idem, *Din lucrările exegetice la Vechiul Testament*, în Colecția „PSB”, vol. 6, EIBMBOR, București, 1981.
- Sf. Policarp al Smirnei, *Epistola către Filipeni*, în Colecția „PSB”, vol. 1, EIBMBOR, București, 1979.
- Sf. Ambrozio al Milanului, *Tâlcuiri la Sfânta Scriptură*, în Colecția „PSB”, vol. 52, EIBMBOR, București, 2007.
- Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, în Colecția „PSB”, vol. 15, EIBMBOR, București, 1987.
- Sf. Ciprian, *Despre Rugăciunea Domnească*, în Colecția „PSB”, vol. 3 (Apologeti de limbă latină), EIBMBOR, București, 1981.
- Idem, *Despre gelozie și invidie*, în Colecția „PSB”, vol. 3, EIBMBOR, București, 1981.
- Sf. Clement Romanul, *Epistola către Corinteni*, în Colecția „PSB”, vol. 1, EIBMBOR, București, 1979.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele Cuvânt catehetic*, în Colecția „PSB”, vol. 29, EIBMBOR, București, 1997.
- Idem, *Despre rugăciunea domnească*, în Colecția „PSB”, vol. 29, EIBMBOR, București, 1997.
- Idem, *Despre facerea omului*, în Colecția „PSB”, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia la Facere*, în Colecția „PSB”, vol. 21, EIBMBOR, București, 1987.
- Idem, *Omilia la Matei*, în Colecția „PSB”, vol. 23, EIBMBOR, București, 1994.
- Sf. Vasile cel Mare, *Omilia la Hexaemeron*, în Colecția „PSB”, vol. 17, EIBMBOR, București, 1986.
- Idem, *Omilia I despre post*, în Colecția „PSB”, vol. 17, EIBMBOR, București, 1986.
- Tertulian, *Despre rugăciune*, în Colecția „PSB”, vol. 3, EIBMBOR, București, 1981.

- Colecția Filocalia românească

- Calist Catafyghiotul, *Despre unirea dumnezeiască și viața contemplativă*, în „Filocalia”, vol. 8, EIBMBOR, București, 1979.
- Calist Patriarhul, *Capete despre rugăciune*, în „Filocalia”, vol. 8, EIBMBOR, București, 1979.
- Culegere din Sfinții Părinți, *Despre rugăciune și luare-aminte*, în „Filocalia”, vol. 8, EIBMBOR, București, 1979.
- Cuvânt de rugăciune al lui Nichifor din singurătate*, în „Filocalia”, vol. 7, EIBMBOR, București, 1977.
- Diadoh al Foticeii, *Cuvânt ascetic*, în „Filocalia”, vol. 1, Sibiu, 1947.

Evagrie Ponticul, *Cuvânt despre rugăciune*, în „Filocalia”, vol. 1, Sibiu, 1947.

Sf. Antonie cel Mare, *Învățăături despre viața morală a oamenilor și despre buna purtare, în 170 de capete*, în „Filocalia”, vol. 1, Sibiu, 1947.

Sf. Grigorie Palama, *Tomul aghioritic*, în „Filocalia”, vol. 7, EIBMBOR, București, 1977.

Idem, *Despre Sfânta Lumină*, în „Filocalia”, vol. 7, EIBMBOR, București, 1977.

Sf. Grigorie Sinaitul, *Capete foarte folositoare în acrostih*, în „Filocalia”, vol. 7, EIBMBOR, București, 1977.

Idem, *Despre liniștire și despre cele două feluri ale rugăciunii*, în „Filocalia”, vol. 7, EIBMBOR, București, 1977.

Sf. Ioan Casian, *Despre cele opt gânduri ale răutății*, în „Filocalia”, vol. 1, Sibiu, 1947.

Sf. Ioan Damaschin, *Cuvânt de suflet folositor*, în „Filocalia”, vol. 4, Sibiu, 1948.

Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, în „Filocalia”, vol. 9, EIBMBOR, București, 1980.

Sf. Marcu Ascetul, *Răspuns acelora care se îndoiesc despre Dumnezeuescul Botez*, în „Filocalia”, vol. 1, Sibiu, 1947.

Idem, *Despre cei ce cred că se îndreptează prin fapte*, în „Filocalia”, vol. 1, Sibiu, 1947.

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste*, în „Filocalia”, vol. 2, Sibiu, 1947.

Idem, *Capetele teologice (gnostice)*, în „Filocalia”, vol. 2, Sibiu, 1947.

Idem, *Scurtă tâlcuire a rugăciunii Tatăl nostru*, în „Filocalia”, vol. 2, Sibiu, 1947.

Idem, *Răspunsuri către Talasie* în „Filocalia”, vol. 3, Sibiu, 1948.

Sf. Petru Damaschin, *Învățăături duhovnicești*, în „Filocalia”, vol. 5, EIBMBOR, București, 1976.

Sf. Simeon Noul Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni și atențiuni*, în „Filocalia”, vol. 8, EIBMBOR, București, 1979.

- Alte traduceri patristice

Cuv. Siluan Atonitul, *Însemnări duhovnicești* (Despre rugăciune), în „Mitropolia Ardealului”, An. XXXV (1990), nr. 5, p. 44-52.

Didim din Alexandria (cel orb), *Despre Duhul Sfânt*, Editura Sofia, București, 2001.

Ieronim, Fericitul, *Comentar la Sfânta Evanghelie după Matei* (I), în „Mitropolia Banatului” An. 1990, nr. 11-12, p. 48-56.

Idem, *Comentar la Sfânta Evanghelie după Matei* (II), în „Mitropolia Banatului” An. 1991, nr. 4-6, p. 83-89.

Scrierile Părinților Apostolici împreună cu Așezămintele și Canoanele Apostolice, trad. Pr. Prof. I. Mihălcescu, Chișinău, 1928.

Sf. Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, EIBMBOR, București, 2003.

Sf. Dionisie Areopagitul, *Ierarhia bisericească*, Iași, 1932.

Idem, *Despre Numirile Dumnezeiești*, în vol. „Opere complete”, Editura Paideia, București, 1996.

Sf. Gherman I Arhiep. Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, în „Mitropolia Olteniei”, An. XXVII (1975), nr. 7-8.

Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări teologice*, Editura Anastasia, București, 1993.

Idem, *Omilii*, Editura Anastasia, București, 2000.

Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre iubirea față de săraci*, în „Glasul Bisericii”, An. XVI (1957), nr. 11-12.

Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, EIBMBOR, București, 2001.

- Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre milostenie*, în „Omiliile catehetice și morale”, vol. XXXI, Ed. Patristice „Grigorie Palama”, Tessalonic, 1979.
- Idem, *Cuvânt despre rugăciune*, în „Mitropolia Ardealului” An. XXXII (1987), nr. 5, p. 31-34.
- Sf. Ioan de Kronstadt, *Viața mea în Hristos*, Editura Sofia, București, 2005.
- Sf. Marcu al Efesului, *Explicarea cuvintelor rugăciunii lui Iisus*, în „Mitropolia Ardealului” An. XXXII (1987), nr. 5, p. 35-39.
- Sf. Nectarie din Eghina, *Cunoaște-te pe tine însuși sau despre virtute*, Editura Sophia, București, 2012.
- Sf. Nicodim Aghioritul, *Războiul nevăzut*, Editura Buna Vestire, Bacău, 1996.
- Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri teologice și etice, Scrieri I*, Editura Deisis, Sibiu, 1998.
- Idem, *Cateheze, Scrieri II*, Editura Deisis, Sibiu, 1999.
- Idem, *Țelul vieții creștine*, Editura Anastasia, 1996.
- Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuirea Sfintelor Evanghelii de la Matei și Marcu*, Editura Sofia, 1998.
- Sf. Vasile cel Mare, *Despre post, Cuvântul întâi*, în „Mitropolia Olteniei”, An. XXV (1973), nr. 9-10, p. 757-765.
- Idem, *Despre post, Cuvântul al doilea*, în „Mitropolia Olteniei”, An. XXV (1973), nr. 11-12, p. 965-969.
- J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series Graeca, Paris, 1857-1866.
- J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series Latina, Paris, 1844-1855.

III. CĂRȚI, STUDII ȘI ARTICOLE

- Alexe, Ștefan, *Îndumnezeirea omului la Sfântul Grigorie de Nyssa*, București, 1953.
- Andrutsos Hristu, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, Editura Tipografiei Arhiecezane, Sibiu, 1930.
- Idem, *Sistem de Morală*, trad. de Dr. Ioan Lăncrăncian și Prof. Ermis Moudopoulos, Editura și Tiparul Tipografiei Arhiecezane, Sibiu, 1947.
- Angheliescu Gheorghe F., *Înțelesuri despre apropierea omului de Dumnezeu sau îndumnezeirea persoanei umane. Succinte opinii patristice și filosofice*, Editura Pro Axe Mundi, București, 2003.
- Apostol, Pavel, *Norma etică și activitatea morală*, Editura Științifică, București 1968.
- Apostolu, Drd. Gheorghe, *Faptele bune în perspectiva desăvârșirii morale*, în „Studii Teologice”, An. XLIV (1992), nr. 1-2, p. 48-61.
- Apostolu, Drd. George, *Iubirea și milostenia după Sfântul Ioan Hrisostom*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, An. LXV (1989), nr. 1, p. 50-68.
- Arion, Pr. Dr. Leon, *Comentarii la Matei*, vol. I, Editura Limes, Cluj, 1999.
- Bardy G., *Origene, De la priere*, Paris, 1932.
- Barklay M. Newman; Philip C. Stine, *A Handbook on The Gospel of Matthew*, UBS Handbook Series, New York, 1992.
- Basarab, Pr. Prof. Dr. Mircea, *Psalmul LI. Ideea de rugăciune și jertfă*, în „Studii Teologice”, An. XIII (1961), nr. 7-8, p. 410-426.
- Idem, *Înnoirea omului în concepția ortodoxă*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXIV (1984), nr. 1-2, p. 36-46.

- Idem, *Ermineutica biblică*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Oradea, 1997.
- Idem, *Interpretarea Sfintei Scripturi în Biserica Ortodoxă*, Editura Alma Mater, Cluj-Napoca, 2005.
- Bănescu, Prot. Dr. Marcu, *Funcția metaforei în Predica de pe munte* (I), în „Mitropolia Banatului”, An. XXXIV (1984), nr. 11-12, p. 679-691; (II), în „Mitropolia Banatului”, An. XXXV (1985), nr. 1-2, p. 15-23.
- Bâlca, Diac. Prof. Nicolae *Despre unele trăsături esențiale ale sufletului frumos*, în „Studii Teologice”, An. XVIII (1966), nr. 3-4, p. 115-130.
- Béda Rigaux, *Témoignage de l'Évangile de Matthieu*, Desclée de Brouwer, 1967.
- Belea, Prot. Nicodim, *Rugăciunile bisericii pentru om și pentru toată firea înconjurătoare*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXIV (1984), nr. 9-10, p. 547-552.
- Belu, Pr. Prof. Dumitru, *Caracterul social al Rugăciunii Domnești*, în „Studii Teologice”, An. III (1951), nr. 9-10, p. 542-551.
- Idem, *Sfinții Părinți despre trup*, în „Studii Teologice”, An. IX (1957), nr. 5-6, p. 299-309.
- Benga, Pr. Dr. Daniel, *Metodologia studiului și cercetării științifice în Teologie*, Editura Sophia, București, 2003.
- Benoit P., *L'Évangile selon Saint Matthieu*, Paris: Cerf, 1972.
- Berdiaev, Nikolai, *Împărăția lui Dumnezeu și împărăția Cezarului*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Idem, *Despre sclavia și libertatea omului*, trad. de Monica Ivănescu, Editura Antaios, București, 2000.
- Idem, *Spirit și libertate*, trad. de Ștefan Lăcătuș, Editura Paideia, București, 2000.
- Idem, *Despre menirea omului*, Editura Aion, Oradea, 2004.
- Bobrinskoy, Boris, *Împărtășirea Sfântului Duh*, trad. Măriuca și Adrian Alexandrescu, EIBMBOR, București, 1999.
- Boca, Ieromonah Arsenie, *Cărarea Împărăției*, Editura Sfintei Episcopii Ortodoxe Române a Aradului, 1995.
- Bolintineanu, A.; Androni, N., *Drepturile omului în lumea contemporană*, Editura Politică, București, 1980.
- Bulgakov, Serghei, *Lumina neînserată*, Editura Anastasia, București, 1999.
- Bucevschi, Diac. Prof. Orest, *Datoriile individului față de colectivitate după concepția creștină*, în „Studii Teologice”, An. IV (1952), nr. 7-8, p. 361-370.
- Idem, *Învățătura creștină despre iubire și dreptate*, în „Studii Teologice”, An. V (1953), nr. 9-10, p. 579-589.
- Buchiu, Pr. Drd Sebastian, *Conștiința morală în viața creștinului*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. CII (1984), nr. 1-2, p. 54-62.
- Bunea, Pr. I. *Împărăția lui Dumnezeu*, în „Mitropolia Banatului”, An. XVII (1967), nr. 1-3.
- Burgers, J. Herman, *Funcția drepturilor omului ca drepturi individuale și colective*, trad. de Silviu-Ioan Balla, în „Altera”, 1995, nr. 2.
- Braniște, Pr. Prof. Dr. Ene, *Posturile din cursul anului bisericesc*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. LXXXII (1964), nr. 1-2, p. 120-138.
- Breck, John, *Darul sacru al vieții*, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2001.
- Idem, *Sfânta Scriptură în Tradiția Bisericii*, trad. Ioana Tămăian, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2003.
- Bria, Pr. Prof. Dr. Ion, *Starea de rugăciune*, în „Ortodoxia”, An. XXXV (1983), nr. 4, p. 528-532.

- Idem, *Credința pe care o mărturisim*, EIBMBOR, București, 1987.
- Idem, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Editura România Creștină, București, 1999.
- Brown, E. Raymond; Fitzmyer, A. Joseph; Murphu, E. Roland, *Introducere și comentariu la Sfânta Scriptură*, vol. I, Galaxia Gutenberg, 2005.
- Brune, Francois, *Fericirea ca obligație*, Editura Trei, București, 1996.
- Caraza, Diac. Asist. Ioan, *Fiți desăvârșiți, precum și Tatăl vostru cel Ceresc este desăvârșit (Matei 5, 48)*, în „Ortodoxia”, An. XLVI (1994), nr. 1, p. 171-172.
- Cernăuțeanu, Pr. Gabriel, *Iisus Hristos - Cuvântul lui Dumnezeu întrupat*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXIV (1984), nr. 9-10, p. 581-582.
- Chialda, Diacon Lect. M., *Învățăături moral-sociale după Decalog*, în „Studii Teologice”, An. VIII (1956), nr. 9-10, p. 603-621.
- Chirvasie, Pr. Ioan Gh., *Smerenia ca temei al virtuții creștine*, în „Glasul Bisericii”, An XIX (1960), nr. 7-8, p. 635-643.
- Chițescu, Prof. Nicolae, *Premisele învățăturii creștine despre raportul dintre har și libertate*, în „Ortodoxia”, An. XI (1959), nr. 1, p. 4-13.
- Chițescu N., Petreună I., Todoran I., *Manual de Teologie Dogmatică și Simbolică*, vol. I, EIBMBOR, București, 1958.
- Cioabă A. Păvălan L. Pogoceanu R., *Societatea civilă și drepturile omului*, Institutul de teorie socială, București, 1997.
- Ciobotea, Drd. Dan, *Timpul și valoarea lui pentru mântuire în Ortodoxie*, în „Ortodoxia”, An. XXIX (1977), nr. 2, p. 196-207.
- Ciudin, Pr. Prof. Dr. Nicolae, *Studiul Vechiului Testament*, EIBMBOR, București, 2002.
- Ciurea, Pr. Prof. Al. I., *Despre egalitatea tuturor oamenilor în fața Mântuitorului*, în „Glasul Bisericii”, An. XXV (1966), nr. 9-10, p. 804-807.
- Ciutacu, Drd. Ion, *Protestanții și creștinismul primar*, în „Studii Teologice”, An. XIX (1967), nr. 5-6, p. 334-346.
- Citirigă, Pr. Conf. Dr. Vasile, *Taina omului și tragedia lui în epoca postmodernă*, în „Ortodoxia”, An. LVII (2006), nr. 3-4, p. 27-44.
- Clement, Olivier, *Rugăciunea lui Iisus*, în „Studii Teologice”, An. XLVII (1995), nr. 4-6, p. 25-59.
- Idem, *Adevăr și libertate*, trad. de Mihai Maci, Editura Deisis, Sibiu, 1997.
- Cloșcă, Ionel, și Suceavă, Ion, *Tratat de drepturile omului*, Editura Europa Nova, București, 1995.
- Coman, Episcop Dr. Vasile, *Probleme de antropologie creștină*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXV (1975), nr. 7-9, p. 324-333.
- Coman, Pr. prof. Ioan G., *Învățătura creștină despre bunurile economice*, în „Studii Teologice”, An. 1951, nr. 3-4.
- Idem, *Spirit umanist și elemente de antropologie în gândirea patristică*, în „Studii Teologice”, An. XXII (1970), nr. 5-6, p. 356-367.
- Idem, *Patrologie*, 3 vol., EIBMBOR, București, 1984, 1985, 1988.
- Idem, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, EIBMBOR, București, 1995.
- Constantin, Pavel, *Influența păcatului nostru personal asupra semenilor*, în „Ortodoxia”, An. XI (1959), nr. 2, p. 265-279.
- Constantinescu, Pr. Horia, *Rugăciunea și viața*, în „Glasul Bisericii”, An. XXXVIII (1979), nr. 3-4, p. 241-252.

- Constantinescu, Pr. Prof. Ioan, *Cuvântarea eshatologică a Domnului nostru Iisus Hristos - scurt comentariu*, în „Glasul Bisericii”, An. 1979, nr. 1-2, p. 51-77.
- Idem, *Cuvântarea misionară a Mântuitorului la trimiterea Apostolilor la propovăduire*, în „Glasul Bisericii”, An. XLII (1983), nr. 1-3, p. 67-84.
- Coravu, Dimitrie, *Rugăciunea Domnească. Studiu filologic, istorico-teologic și exegetic* (Teză de doctorat), Atena, 1979, în „Ortodoxia”, An. XXXV (1983), nr. 3, p. 335-370.
- Coriolan, Ghetie, *Omul creștin*, în „Teologie și viață”, An. II (1992), nr. 8-10, p. 170-195.
- Cornițescu, Pr. Prof. Dr. Constantin, *Umanismul la Sfântul Ioan Hrisostom*, teză de doctorat, Analecta Vlatadon, vol. X, Tessalonic, 1971.
- Idem, *Studiul Noului Testament*, Editura Europolis, Constanța, 2005.
- Cornițescu, Diac. Prof. Emilian, *Sensul postului după Sfânta Scriptură*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. CIX (1991), nr. 4-6, p. 83-94.
- Cosma, Pr. Prof. Sorin, *Inima curată, temeiul evlaviei ortodoxe*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, An. LXV (1989), nr. 1, p. 92-98.
- Idem, *Postul ca rugăciune a trupului și unealtă a virtuții*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. CXXI (2003), nr. 1-6, p. 439-453.
- Cotiso, Magistrand Vasilescu, *Facerea de bine, principiu moral al vieții creștine*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. LXXXVIII (1960), nr. 5-6, p. 452-467.
- Crainic, Nichifor, *Sfințenia împlinirea umanului*, Editura Trinitas, Iași, 1993.
- Idem, *Nostalgia Paradisului*, Editura Moldova, Iași, 1994.
- Cristescu, Lect. Dr. Vasile, *Caracterul comunitar al chipului lui Dumnezeu din om*, în „Studii Teologice”, An. XLIV (1992), nr. 1-2, p. 93-109.
- Idem, *Cunoașterea de sine în filosofie și în creștinism - analiză comparată*, în „Teologie și viață”, An. VI (1996) nr. 1-6, p. 34-61.
- Idem, *Persoana în creștinism și filosofie. Analiză comparată*, în „Teologie și viață”, An. VIII (1998) nr. 1-4, p. 51-95.
- Damian, Pr. Drd. Teodor, *Virtutea dragostei la Sfântul Ioan Gură de Aur*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. CVII (1979), nr. 5-6.
- Damșa, Diac. Prof. Teodor, *Tradiție și «readaptare» în aplicarea prescripțiilor bisericești cu privire la post*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXVII (1987), nr. 1, p. 22-29.
- Diaconu, Dr. Ion, *Drepturile omului în dreptul internațional contemporan*, Editura Lumina Lex, 2001.
- Dostoievski, F.M., *Frații Karamazov*, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Dumea, Pr. Claudiu, *Omul între „a fi” sau „a nu fi”*, București, 1998.
- Dură, Pr. Prof. Dr. Nicolae, *Mărturii ale tradiției ortodoxe, biblice și patristice, despre rugăciune*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, An. LX (1984), nr. 1-3, p. 81-103.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, trad. C. Baltag, vol. 2, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Erickson, Millard J., *Teologie creștină*, vol. I, Editura Cartea creștină, Oradea, 1998.
- Evdokimov, Paul, *L'art de l'icone*, Bruges, 1970.
- Idem, *La nouveauté de l'esprit*, în „Spiritualitate orientală”, An. 1977, nr. 20.
- Idem, *Vârstele vieții spirituale*, Editura Christiana, București, 1993.
- Idem, *Taina iubirii*, Editura Christiana, București, 1994.
- Idem, *Cunoașterea lui Dumnezeu*, Editura Christiana, București, 1995.
- Idem, *Prezența Duhului Sfânt în Tradiția Ortodoxă*, Editura Anastasia, București, 1995.
- Idem, *Ortodoxia*, EIBMBOR, București, 1996.

- Farmachides, Teoclitos, *Comentar asupra Sfintei Evanghelii după Matei*, vol. I, trad. de Pr. C. Grigore și Prof. S.T. Savu, Râmnicul Vâlcea, 1931.
- Florea, Lucian Arhiepiscopul Tomisului, *Solidaritatea umană în lumina învățaturii creștine*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. CX (1992), nr. 1-3, p. 72-77.
- Florensch, Pavel, *Stâlpul și Temelia adevărului*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Florovski, Pr. Gheorghe, *Biserica, Scriptura, Tradiția - Trupul viu al lui Hristos*, Editura Platytera, București, 2005.
- Galeriu Pr. Prof. Dr., Constantin, *Jertfă și Răscumpărare*, Editura Harisma, 1993.
- Ganea, Arhim. Prof. Ioasaf, *Despre rugăciune*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, An. LXV (1989), nr. 1, p. 98-102.
- Gheorghiu, Pr. Prof. Dr. Vasile, *Sfânta Evanghelie după Matei cu comentariu*, vol. I, Cernăuți, 1925; vol. II, Cernăuți, 1927 și vol. III, Cernăuți, 1933.
- Ghia, Pr. Prof. Dr. Gh. I., *Atitudinea Mântuitorului față de legea Vechiului Testament. Contribuție la exegeza Noului Testament*, Editura Ramuri, Craiova, 1929.
- Gillet, Lev, *Rugăciunea lui Iisus*, Chevetogne, 1951.
- Grosu, Pr. Pavel, *Rostul postului*, în „Studii Teologice”, An. III (1951), p. 214-222.
- Hamman A., *Le Pater explique par les Peres*, Paris, 1951.
- Idem, *Prieres des premiers chretiens*, Paris, 1962.
- Humă, Ioan, *Conștiință și moralitate*, Editura Junimea, Iași, 1981.
- Ion, V. Paraschiv, „*Problema Omului*” în cadrul antropologiei contemporane, în „Glasul Bisericii”, An. XXIX (1970), nr. 5-6, p. 502-513.
- Istodor, Pr. Dr. Gheorghe, *Iubirea creștină și provocările contemporane - perspective misionare*, Editura Sigma, București, 2006.
- ****Învățătura de credință creștină ortodoxă*, Editura Centrului Mitropolitan al Olteniei, Craiova, 1952.
- Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Umanism evanghelic și responsabilitate creștină*, în „Mitropolia Banatului”, An. XVII (1967), nr. 7-9, p. 419-421.
- Koester, Helmut, *Introduction to the New Testament*, Vol. 1: *History, Culture and Religion of the Hellenistic Age*; Vol. 2: *History and Literature of Early*.
- Lagrange M. J., *Evangile selon Saint Luc*, Paris, 1921.
- Idem, *Evangile selon Saint Matthieu*, Paris, 1927.
- Leakey, Richard, *Originea omului*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Lossky, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, Editura Anastasia, București, 1993.
- Idem, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, Editura Enciclopedică, București, 1993.
- Idem, *Vederea lui Dumnezeu*, trad. de Remus Rus, EIBMBOR, București, 1995.
- Idem, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, Editura Humanitas, București, 1998.
- MacIntyre, Alsadair, *Dreptate și virtute*, în vol. „Teorii ale dreptății”, Editura Alternative, București, 1996.
- Mangaru, Badea, *Conștiința morală*, Tipografia Curții regale, București, 1986.
- Mantzaridis, Georgios I., *Globalizare și universalitate. Himeră și adevăr*, trad. de Pr. Prof. Dr. Vasile Răducă, Editura Bizantină, București, 2002.
- Idem, *Repere morale pentru omul contemporan*, Editura Mitr. Olteniei, Craiova, 2007.
- Marcu, Pr. Prof. Grigore, „*Omul cel nou*”, în concepția antropologică a Sfântului Apostol Pavel, în „Studii Teologice”, An. III (1951) nr. 7-8, p. 417-429.
- Maritain, Jacques, *Creștinism și democrație*, Editura Crater, București, 1999.
- Mauriac, Francois, *Vie de Jesus*, Editions Flammarion, 1936.

- Mazilu, Dumitru, *Drepturile omului. Concept, exigențe și realități contemporane*, Editura Lumina Lex, București, 2000.
- Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, Iași, 1642, trad. Prof. Al. Elian, București, 1981.
- Mărturisirea unui pelerin despre lucrarea plină de har a rugăciunii lui Iisus (Pelerinul Rus), trad. de Gheronie Cruceada, Axis Mundo, București, 1992.
- Mbiti, John S., *Concepte of God in Africa*, S.P.C.K., London, 1975.
- Megheșan, Pr. Dr. Dumitru, *Rugăciune și umanism*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXIV (1984), nr. 9-10, p. 527-532.
- Meyendorff, John, *Sfântul Grigorie Palamas și mistica ortodoxă*, Editura Enciclopedică, București, 1995.
- Idem, *Teologia bizantină*, EIBMBOR, București, 1996.
- Idem, *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, EIBMBOR, București, 1997.
- Melniciuc, Lect. Dr. Pr. Ilie, *Studiul Noului Testament* (suport de curs), Universitatea „Al.I.Cuza” Iași.
- Mihălcescu, Pr. Prof. Ioan, *Apologetica. Noțiuni de filosofie a religiei*, Episcopia Râmnicului și a Hușilor, 1994.
- Mihălcescu, Pr. I., *Clement Alexandrinul, Origen și Chiril al Ierusalimului despre Rugăciunea Domnească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. XLII (1924). nr. 2, p. 68-69.
- Mihoc, Pr. Prof. Dr. Vasile, *Fiul Omului după Noul Testament*, în „Studii Teologice”, An. XXV (1973), nr. 1-2, p. 33-44.
- Idem, *Introducere în Noul Testament*, vol. I, Editura Teofania, Sibiu, 2001.
- Milaș, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, vol. I, trad. Uroș Kovincici și Dr. Nicolae Popovici, Arad, 1930.
- Mladin, Mitropolit, Dr. Nicolae, *Valoarea morală a Sfintelor Taine*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, An. XLI (1965), nr. 1-2, p. 31-47.
- Idem, *Biserica și lumea în rapidă transformare*, în „Mitropolia Banatului”, An. XVII (1967), nr. 7-9, p. 422-441.
- Idem, *Studii de teologie morală*, Editura Arhiepiscopiei, Sibiu, 1969.
- Idem, *Hristos - Viața noastră sau Asceza și Mistica paulină*, Editura Desisis, Sibiu, 1996.
- Idem, *Prelegeri de mistică ortodoxă*, Editura Veritas, Târgu-Mureș, 1996.
- Mladin, Mitrop. Dr. Nicolae; Bucevski, Prof. Diac. Dr. Orest; Pavel, Prof. Dr. Constantin; Zăgrean, Arhid. Prof. Dr. Ioan, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. 2 (Morală specială), EIB, București, 1980.
- Montgomery, John Warwick, *Drepturile omului și demnitatea umană*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2004.
- Montefiore, Alan, *Introducere modernă în filosofia morală*, traducere de N. Rarău, Editura Albatros, București, 1984.
- Muntean, Pr. Vasile, *Valoarea ființei umane*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXIV (1984), nr. 1-2, p. 49-51.
- Munteanu, Pr. Prof. Dr. Zeno, *Rugăciunea Domnească - Tatăl nostru*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXVIII (1988), nr. 5, p. 15-24.
- Muraru Ioan, Gheorghe Iancu, *Drepturile libertăților și îndatoririle fundamentale*, Institutul Roman pentru Drepturile Omului, București, 1992.
- Nae, Pr. Aurel, *Fundamentarea antropologică a drepturilor omului în teologia ortodoxă*, Teză de doctorat, București, 2003.
- Nae Ionescu, *Tratat de Metafizică*, Editura Roza Vânturilor, București, 1999.

- Nakamura, Hajime, *Orient și Occident, O istorie comparată a ideilor*, Editura Humanitas, 1997.
- Neaga, Pr. Prof. Dr. Nicolae, „*N-am venit să stric Legea!*” *Considerații generale privitoare la însemnătatea Vechiului Testament*, Sibiu, 1940.
- Idem, *Sfântul Ioan Gură de Aur, Cuvânt despre rugăciune*, în „Mitropolia Ardealului” An XXXII (1987), nr. 5, p. 31-34.
- Idem, *Predica de pe munte comentată de Fericitul Ieronim*, în „Mitropolia Banatului” An. XL (1990), nr. 1-2, p. 7-24.
- Idem, *Tatăl nostru*, în „Altarul Banatului”, An. V (1994), nr. 1-3, p. 6-19.
- Necula, Pr. Prof. Dr. Nicolae, *Învățătura despre post în Biserica Ortodoxă*, în „Studii Teologice”, An. XXXVI (1984), nr. 7-8, p. 514-520.
- Idem, *Posturile și ajunările*, în vol. „Îndrumări misionare”, EIBMBOR, București, 1986.
- Negoită, Pr. Prof. Athanase, *Teologia biblică a Vechiului Testament*, Editura „Credința noastră”, București, 1992.
- Idem, *Ideile umanitare ale creștinismului*, în „Studii Teologice”, An. III (1951), nr. 5-6, p. 336-355.
- Nellas, Panayotis, *Omul - animal îndumnezeit. Perspective pentru o antropologie ortodoxă*, trad. de Diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2002.
- Nicolae, Mitropolitul Ardealului, *Studii de Teologie Morală*, Editura Arhiepiscopiei, Sibiu, 1969.
- Nicolae, Monahul de la Rohia, *Despre milă*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXVIII (1988), nr. 5, p. 52-57.
- Nicolaescu, Prof. N. I., *Îndatoriri sociale după Noul Testament*, în „Studii Teologice”, An. VI (1954), nr. 7-8, p. 347-356.
- Nicolaescu, Pr. Prof. Dr. Nicolae; Marcu, Pr. Prof. Dr. Grigorie; Sofron, Pr. Prof. Dr. Vlad; Munteanu, Pr. Prof. Dr. Liviu, *Studiul Noului Testament pentru Institutele Teologice*, EIBMBOR, București, 1983.
- Nișcoveanu, Pr. Magistr. Mircea, *Doctrina Sfântului Ioan Gură de Aur în Comentariul său la «Predica de pe Munte» (Matei V-VII)*, în „Studii Teologice”, An. XVII (1965), nr. 9-10, p. 541-555.
- Olivier, Clement, *Întrebări asupra omului*, Editura Episcopiei Alba Iuliei, Alba Iulia, 1997.
- Oprea, Pr. Ionel, *Priveghere și rugăciune*, în „Mitropolia Banatului”, An. III (1992), nr. 1-3, p. 7-8.
- Palade, Pr. Vasile, *Religia și drepturile omului. Studiu teologic și sociologic. Elemente pentru o sinteză*, teză de doctorat, București, 1998.
- Palmer, A.M., *The Art of Prayer*, Londra, 1966.
- Paraschiv, Pr. Drd. Dragoș-Tudor, *Asceza creștină și practici ascetice orientale*, în rev. „Sfântul Apostol Andrei”, An. IV (2000), nr. 6, p. 135-168.
- Idem, *Asceza creștină și «asceza» indiană*, în rev. „Sfântul Apostol Andrei”, An. V (2001), nr. 8, p. 229-275.
- Paulescu, Nicolae, *Instincte, patimi și conflicte*, Editura Anastasia, București, 1995.
- Pavel, Prof. Constantin, *Principii de morală socială în Epistolele sobornicești*, în „Glasul Bisericii”, An. XVI (1957), nr. 4-5, p. 238-236.
- Idem, *Aspectul teologic al solidarității umane*, în „Ortodoxia”, An. XIX (1967), nr. 2, 182-190.
- Idem, *Iubirea aproapelui-temelia moralei creștine*, în „Glasul Bisericii”, An. XXXI (1972), nr. 9-10, p. 924-927.
- Idem, *Posturile rânduite de Biserica Ortodoxă în condițiile de viață actuale ale credincioșilor*, în „Studii Teologice”, An. XXIX (1977), nr. 7-8, p. 421-435.

- Petcu, Drd. Sorin, *Rugăciunea Domnească în cultul creștin și explicarea ei în literatura patristică din primele trei secole*, în „Studii Teologice”, An. XXVI (1974), nr. 1-2, p. 66-78.
- Petrescu, Drd. Macedon, *Despre rugăciune în cartea Psalmilor*, în „Studii Teologice”, An. XXXVI (1984), nr. 9-10, p. 666-672.
- Petrescu, Pr. Prof. Nicolae, *Tertulian. Liber de oratione*, în „Mitropolia Olteniei”, An. XXIV (1972), nr. 1-2, p. 40-60.
- Idem, *Cinstirea Sfintelor Icoane*, în „Mitropolia Olteniei”, An. XXXIII (1981), nr. 7-9.
- Petroniu, P.S. Florea, *Virtuțile la Părinții filocalici*, Ed. Universității din Oradea, Oradea, 2001.
- Pîrvu, Constantin, *Orânduiri canonice cu privire la Postul Mare*, în „Glasul Bisericii”, An. XVII (1958), nr. 3, p. 228-235.
- Platon, *Republica*, în Col. „Clasicii filozofiei universale”, vol. 5, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Plămădeală, Mitropolit Dr. Antonie, *Rugăciune și cunoaștere în învățătura ortodoxă*, în „Studii Teologice”, An. X (1958), nr. 3-4, p. 216-224.
- Idem, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Editura Pronostic SRL, București, 1995.
- Idem, *Rugăciune și cunoaștere în învățătura ortodoxă*, în „Studii Teologice”, An. X (1958), nr. 3-4, p. 216-224.
- Pop, Ierom. Irineu, *Rolul Bisericii în promovarea încrederii între oameni*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. CII (1984), nr. 11-12, p. 748-762.
- Popa, Pr. Gheorghe, *Comuniune și înnoire spirituală în contextul secularizării lumii moderne*, Editura Trinitas, Iași, 2000.
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Teologie și cultură*, EIBMBOR, București, 1993.
- Idem, *Ortodoxie și Contemporaneitate*, EIBMBOR, București, 1996.
- Idem, *Hristos, Biserică și societate*, EIBMBOR, București, 1998.
- Idem, *Credință și modernitate*, în „Almanah Bisericesc”, Arhiepiscopia Bucureștilor, 2000.
- Idem, *Ortodoxie și globalizare. Cultură globală și culturi particulare*, în „Almanah Bisericesc”, Arhiepiscopia Bucureștilor, 2002.
- Idem, *Iisus Hristos Pantocrator*, EIBMBOR, București, 2005.
- Popescu, Pr. Asist. Univ. Drd. Gheorghe I., *Responsabilitatea morală*, în „Sfântul Apostol Andrei” Editura Europolis, An II (1998), nr. 2, p. 116-132.
- Idem, *Har și libertate*, în „Sfântul Apostol Andrei”, Editura Europolis, An. III (1999), nr. 5.
- Idem, *Libertatea conștiinței morale*, în „Sfântul Apostol Andrei”, Editura Europolis, An. V (2001), nr. 8, p. 112-119.
- Popescu, Prof. Dr. Teodor M., *Biserica și cultura*, EIBMBOR, București, 1996.
- Popovici, Arhim. Iustin, *Omul și Dumnezeu-Om. Abisurile și culmile filozofiei*, Editura Deisis, Sibiu, 1997.
- Prelipceanu, Pr. Prof. Vladimir, *Evangheliile sinoptice. Probleme dogmatice și idei sociale*, în „Studii Teologice”, An. V (1953), nr. 5-6, p. 365-381.
- Prelipceanu, Pr. Prof. Vladimir; Neaga, Pr. Prof. Nicolae; Bârna, Pr. Prof. Gheorghe; Chialda, Pr. Prof. Mircea, *Studiul Vechiului Testament*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2006.
- Radu, Drd. Aurel, *Slujirea socială - componentă a mântuirii*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. CIV (1986), nr. 1-2, p. 68-81.
- Radu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Caracterul eclesiologic al Sfintelor Taine și problema comuniunii*, teză de doctorat în „Ortodoxia”, An. XXX (1979), nr. 1-2, p. 13-388.
- Idem, *Mântuirea, a doua creație a lumii*, în „Ortodoxia”, An. XXXVI (1986), nr. 2.

- Idem, *Îndreptarea și îndumnezeirea omului în Hristos*, în „Ortodoxia”, An. XL (1989), nr. 2, p. 27-74.
- Idem, *Repere morale pentru omul contemporan*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2007.
- Ratzinger, Joseph, *Europa, globalizarea și noua ordine mondială: spre o utopie a ororii?*, în „Gândirea socială a Bisericii”, Editura Deisis, Sibiu, 2002.
- Răducă, Pr. Conf. Dr. Vasile, *Antropologia Sf. Grigorie de Nyssa*, EIBMBOR, București, 1996.
- Idem, *De la drepturile omului la drepturile religioase*, în „Studii Teologice”, An. LII (2000), nr. 1-2, p. 59-71.
- Remete, George, *Suferința omului și iubirea lui Dumnezeu*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia 2006.
- Rus, Asist. Remus, *Concepția despre om în marile religii*, teză de doctorat în teologie, în „Glasul Bisericii”, An. XXXVII (1978), nr. 7-8, p. 715-915.
- Scripcaru, Gheorghe, Ciucă, Aurora, Astârstoae, Vasile, Scripcaru, Călin, *Bioetica, științele vieții și drepturile omului*, Editura Polirom, București, 1998.
- Slătineanu, Irineu, *Iisus Hristos sau Logosul înomenit*, Editura România Creștină, București, 1999.
- Idem, *Omul Ființă spre îndumnezeire*, Editura Arhiepiscopiei de Alba Iulia, Alba Iulia, 2000.
- Simion Mehedinți, *Creștinismul Românesc*, Editura Anastasia, București, 1995.
- Soare, Pr. Dumitru, *Iubirea față de semenii în învățătura principalelor religii ale lumii*, în „Ortodoxia”, An. XIX (1967), nr. 2, p. 191-210.
- Spidlik, Tomas, *Spiritualitatea Răsăritului creștin. Rugăciunea*, trad. de diac. Ioan Ică Jr., Editura Deisis, Sibiu, 1998.
- Stan, Pr. Asist. Dr. Alexandru I., *Rugăciunea în creștinism și în alte mari religii*, în „Ortodoxia”, An. XXXV (1983), nr. 4, p. 509-528.
- Stan, Pr. Prof. Liviu, *Instituție și instituționalizare în viața bisericească*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, An. XLVI (1970), nr. 3-6.
- Stoleru, Pr. Nicolae, *Virtute și păcat, exprimări ale libertății și conștiinței morale*, în „Sfântul Apostol Andrei”, Editura Europolis, An I (1997), nr. 1, p. 101-105.
- Idem, *Desăvârșirea creștină în teologia și spiritualitatea ortodoxă și catolică*, în „Sfântul Apostol Andrei”, Editura Europolis, An I (1997), nr. 1, p. 55-60.
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Editura Omniscop, Sibiu, 1943.
- Idem, *Comunitate prin iubire*, în „Ortodoxia”, An. XV (1963), nr. 1, p. 52-70.
- Idem, *Responsabilitatea creștină*, în „Ortodoxia”, An. XXII (1970), nr. 2, p. 181-196.
- Idem, *Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume*, în „Ortodoxia”, An. XXV (1973), nr. 3, p. 347-362.
- Idem, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 1 și 2, EIBMBOR, București, 1978.
- Idem, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. I (1979), vol. II (1980), vol. III (1981), EIBMBOR, București.
- Idem, *Modurile prezenței lui Hristos în cultul Bisericii*, în „Mitropolia Banatului”, An. XXXII (1982), nr. 7-8.
- Idem, *Sfânta Treime, creatura, mântuitoarea și ținta veșnică a tuturor credincioșilor*, în „Ortodoxia”, An. XXXVIII (1986), nr. 2, p. 14-41.
- Idem, *Cuvântul creator și mântuitor și veșnic înnoitor*, în „Mitropolia Olteniei”, An. XLIII (1991), nr. 1, p. 7-18.
- Idem, *Spiritualitatea ortodoxă. Asctica și mistica*, EIBMBOR, București, 1992.

Idem, *Iisus Hristos, lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, Editura Anastasia, București, 1993.

Idem, *Sfânta Treime sau la început a fost iubirea*, EIBMBOR, București, 1993.

Idem, *Viața și opera Sfântului Grigore Palama*, Editura Scripta, București, 1993.

Idem, *Rugăciunea și lumina Duhului Sfânt*, în „Teologie și viață”, An. IV (1994), nr. 11-12, p. 120-122.

Idem, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Editura Cristal, București, 1995.

Idem, *Rugăciunea lui Iisus și experiența Duhului Sfânt*, Editura Deisis, Sibiu, 1995.

Sterpu, Pr. Cezaru, *Omul - metaforă a lumii*, în „Mitropolia Banatului”, An. II (1991), nr. 7-9, p. 35-39.

Șoima, Gheorghe, *Cui ne rugam?*, în „Mitropolia Ardealului”, An. XXXI (1986), nr. 1, p. 36-43.

Turcu, Pr. Magistr., Ioan, *Conceptul de «chip» și implicațiile lui soteriologice*, în „Ortodoxia”, An. XI (1959), nr. 3, p. 414-429.

Tofan, Pr. D.V., *Despre rugăciune*, în „Glasul Bisericii”, An XIX (1960), nr. 7-8, p. 573-584.

Tofană, Pr. Prof. Dr. Stelian, *Cuvântul lui Dumnezeu într-o lume secularizată. Cauzele nerodirii acestuia*, în „Ortodoxia”, An. LVII (2006), nr. 3-4, p. 12-26.

Tofler, Alvin, *Șocul viitorului*, Editura Politică, București, 1973.

Țuțea, Petre, *Omul. Tratat de antropologie creștină*, Editura Timpul, Iași, 2005.

Ulrich Luz, *Matthew 1-7, A Continental Commentary*, Fortress Press, Minneapolis, 1992.

Idem, *Matthew 8-20*, Fortress Press, Minneapolis, 2001.

Uspensky, Leonid, *Essai sur la theologie de l'icone dans l'Eglise orthodoxe*, vol. 1, Paris, 1960.

Vasile, Mihai *Tradiția simbolică a Logosului creștin*, Editura Punct, București, 2000.

Vasilescu, Diac. Prof. Em., *Istoria religiilor*, Editura didactică și pedagogică, București, 1982.

Vicovan, Pr. Ion, *Dați-le voi să mănânce! Filantropia creștină: Istorie și spiritualitate*, Editura Trinitas, Iași, 2001.

Vintilescu, Petre, *Dumnezeiasca liturghie comentată în oficiul și textul ei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, An. LXXXI (1963), nr. 1-2, p. 111-130..

Ware, Episcop Kallistos, *Ortodoxia, calea drepte credințe*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1993.

Yannaras, Christos, *Ortodoxia și occidentul*, Editura Bizantină, București, 1995.

Idem, *Abecedar al credinței*, Editura Bizantină, București, 1996.

Idem, *Libertatea moralei*, Editura Anastasia, București, 2004.

Yannoulatos, Arhiepiscop Anastasios, *Ortodoxia și problemele lumii contemporane*, trad. de Drd. Gabriel Mândrilă și Pr. Prof. Dr. Constantin Coman, Editura Bizantină, București, 2003.

Zamfir, Elena, *Cultura libertății*, Editura Politică, București, 1979.

Zăgrean, Arhidiacon. Prof. Dr. Ioan, *Autonomie și heteronomie morală*, Sibiu, 1940.

Idem, *Creștinismul și drepturile fundamentale ale omului*, în „Studii Teologice”, An. IV (1952), nr. 3-4, p. 134-141.

Idem, *Preocupări și probleme de morală creștină din teologia ortodoxă română*, în „Studii Teologice”, An. XXIII (1971), nr. 3-4, p. 177-179.

Idem, *Morală creștină*, EIBMBOR, București, 1985.

Zăgrean, Arhidiacon. Prof. Dr. Ioan, Necula, Pr. Asist. Dr. Nicolae, *Sensul spiritual al postului în viața creștină și timpul nostru*, în „Ortodoxia”, An. XXXI (1979), nr. 1, p. 182-194.

Zăvoianu, Drd. Corneliu, *Despre Rugăciunea Domnească la Tertulian și Sfântul Ciprian*, în „Glasul Bisericii”, An. XXXV (1976), nr. 3-4, p. 264-376.

Zizioulas, Ioannis, *Ființa ecclesială*, Editura Bizantină, București, 1996.